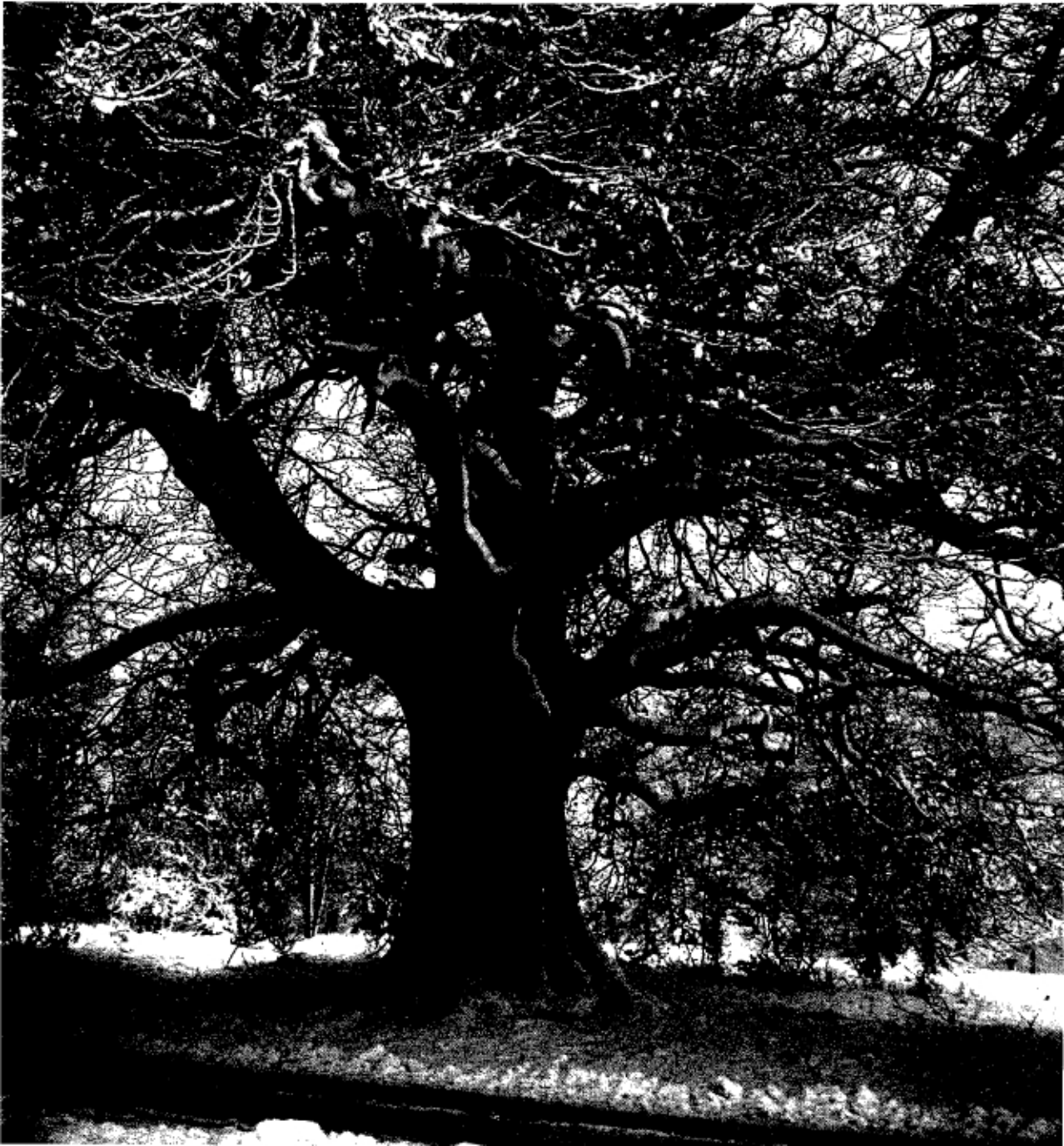

de schouw

Nr. 4 - 1993

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

de schouw
*Orgaan van de Vereniging
„Vrienden van
De Hoge Veluwe”*

Herfst Schouw 1993

40e jaargang – december 1993

Inhoud

3 Van de voorzitter	J. Drijber
5 Uitreiking Gelderse Roos	Bram Haak
9 Koning Winter - de dieren in het bos	Jan Willem van Velzen
12 In memoriam	H.A. Bruning
13 Spontane opslag van bomen	Luc Jans
16 Kerstfeest en kadaster	Bram Haak
18 Winter - Hoge Veluwe	Leni Meijer
19 In gesprek met ...	Bram Haak
22 De Fransche berg	C.M. Kooi
27 Ommekeer	P. Koffeman
28 Ecologische Atlas Roofvogels	Bram Haak
29 Herfst Hoge Veluwe-dag	Leni meijer
31 Frustratie op donderdag	Johan Verweij
32 Veldnamen	Bram Haak
33 Rond de Aanschouw	Peter H. Eleveld
34. Etsen van James Ensor	Ralph Keuning
34 Boekenboeken	Fred Stoute

Redactie:

A.C. Haak, J. Kwinkelenberg, L. Meijer, R. Peltzer

ISSN no. 0928-3145

Alle correspondentie betreffende De Schouw (met uitzondering van adreswijzigingen, aanmeldingen etc., zie voorlaatste pagina) gaarne richten aan:

Redactiesecretariaat De Schouw:

A.C. Haak, Nevenlandsehof 16, 7312 EX Apeldoorn, tel. 055 - 558192

Inzenden kopij voor het volgende nummer:

vóór 10 februari 1994

Contactadressen van de Vereniging:

Bezetting De Aanschouw:

Mevrouw B. Wit-van Koetsveld, Graaf Janlaan 11, 3708 GH Zeist, tel. 03404-14165

Werkgroep De Dennescheerders:

R. Lifmann, Slingerlaan 2, 6731 CL Otterlo, tel.08382-1768

Coördinator gidsen

C. Hoogendijk, Hofbeeklaan 20, 6715 EA Ede, tel.08380-32751

Plantenwerkgroep:

J.L. Ebregt, Koekoekstraat 1, 6823 DE Arnhem, tel.085-453111

Werkgroep Geschiedenis:

J.C. Kok, Krimweg 3a, 7351 AS Hoenderloo, tel. 05768-1834

Faunawerkgroep:

H. van Tuil, Roekenstraat 24, 6823 CN Arnhem, tel. 085-450911

Museumwerkgroep:

Vacature

Fotowerkgroep:

P.G.A. Timmerbeil, Merkendal 12, 6816 RJ Arnhem, tel.085-434712

Coördinator Hoge Veluwe-dagen

Mevr. W. van der Horst-Zondag, Obrechtlaan 16, 6711 EL Ede, tel. 08380-11291

Gelieve voor overname van artikelen uit dit tijdschrift contact op te nemen met de redactie.

Foto omslag:
Rien Snijders
'Oude beuk op de
Kemperberg'

Druk:
Grafisch Bedrijf Outhuis bv

Van de voorzitter

Nog één keer vraag ik uw aandacht voor het 45-jarig bestaan van onze Vereniging, ter gelegenheid waarvan ons Bestuur twee besluiten heeft genomen. Daarna neem ik u graag mee naar de vergadering van het Algemeen Bestuur van het Park. Op 9 oktober, de verjaardag van onze Vereniging, heeft het Bestuur met dank en treurnis afscheid genomen van secretaris Onderwater. Wij hebben aan zijn vertrek aandacht besteed in de Voorjaar- en Zomerschouw. Het Bestuur heeft aan de ere-voorzitter de heer W.H. Borst de gouden speld van de Vereniging toegekend; sinds de instelling daarvan in 1988 de vierde uitreiking. Ik waag de veronderstelling dat iedereen die de heer Borst als voorzitter heeft meegemaakt van 1976 tot 1985 met het bestuursbesluit van harte zal instemmen.

In de Herfstschouw heb ik een uitvoerig artikel gewijd aan de geschiedenis van de Vereniging en dus ook aan de bestuursjaren van de heer Borst. Daaruit zal de lezer duidelijk zijn geworden, dat hij meer was dan een voorzitter die stuurt, stimuleert en bruggen slaat. De heer Borst was zogezegd een meewerkend voorman. Hij leidde de werkzaamheden, waaraan hij zelf een buitengewoon werkzaam aandeel had: als gids, als organisator van Hoge Veluwe-dagen en als redacteur van de Schouw. Hij vertelde dat hij 21 artikelen had geschreven, maar in werkelijkheid zijn dat er meer. Hij heeft ook een aantal artikelen geschreven onder pseudoniem. Leden die de Schouw uit die tijd nog bezitten, kunnen proberen het pseudoniem te vinden en te ontrafelen. De heer Borst was vertrouwd met het Museum en heeft, voordat hij het voorzitterschap van de heer Kramer overnam, zich gedegen kennis van de natuur eigen gemaakt. Juist daardoor had zijn voorzitterschap een extra dimensie.

Verder heeft het Bestuur besloten de zilveren broche toe te kennen aan mevrouw C. Haitink-Bartels, die al 21 jaar vanaf de opening in de winkel in de Aanschouw werkt en dat werk in de eerste 10 jaar heeft opgezet. Zij vervulde als vrijwilligster langdurig en toegewijd een sleu-

telrol voor het Park. De uitreiking van de broches zal later plaats vinden.

Het Bestuur van de Stichting

Nu wou ik u meenemen naar de vergadering van het Algemeen Bestuur van het Park. Dit gezelschap komt tweemaal per jaar bijeen, bijzondere omstandigheden daargelaten, voor bespreking van de begroting, de rekeningen en de grote lijnen van het beleid. Eigenlijk is de samenstelling van het Bestuur sinds 1935 niet principieel veranderd. De Ministeries van Landbouw, Natuurbescherming en Visserij, Welzijn Volksgezondheid en Cultuur en ook Financiën hebben een vaste zetel in het Bestuur, waarvan één in het Dagelijks Bestuur. Bepaalde besluiten zoals begroting en jaarrekening behoeven de goedkeuring van twee ministeries. Verder maken deel uit van het Algemeen Bestuur deskundigen en representanten uit de wereld van het natuurbeheer, het bedrijfsleven, de provinciale en gemeentelijke overheden, terwijl er ook voor de Vereniging van Vrienden van de Hoge Veluwe een zetel is ingeruimd en door haar voorzitter wordt bezet. Het is een breed samengesteld en gezaghebbend bestuur. In de november vergadering is de wens uitgesproken om de statuten aan de veranderende tijden aan te passen. Zeker nu de regering het beleid voert van 'de overheid op afstand', ligt het voor de hand de bepalingen over goedkeuringen en vaste zetels in overweging te nemen. Dit temeer omdat het Park 'self supporting' is met uitzondering van het jachthuis St. Hubertus. Zo'n vereenvoudiging van de statuten zou natuurlijk gepaard kunnen gaan met de benoeming van waardevolle representanten van de overheid op persoonlijke titel.

Bezoekersaantallen

In de laatste vergadering is ook aandacht besteed aan het aantal bezoekers van het Park, dat dit jaar een recordhoogte van 700.000 zal bereiken. Laten we dankbaar zijn: het Park zit met een luxe-probleem van teveel. Hoevele culturele recreatieve instellingen worstelen met het probleem van te weinig bezoekers! In de vergadering is de verwachting uitgesproken,

dat in de toekomst het bezoekersaantal boven de 500.000 zal liggen en wellicht de 600.000 zal overschrijden, maar zo'n piek als in 1993 wordt er voorlopig niet verwacht. Het nieuwe van het Museonder blijft niet nieuw. Het bezoek aan de Aanschouw is dit jaar verviervoudigd tot meer dan 500.000 bezoekers, waarvan 450.000 het Museonder bezochten. Hoever ligt de tijd achter ons dat de Vereniging mede werd opgericht om meer bezoekers te trekken. Nu is het onze taak de bezoekers de gelegenheid te geven de Hoge Veluwe op een leerzame wijze te laten beleven. Vanwege het grote aantal bezoekers heeft de Directie twee al goedgebruikte parkeerterreinen bij Hoenderloo en Otterlo laten aanleggen en wij hopen dat ook de beide buslijnen van Arnhem noord-zuid en van Apeldoorn door het Park naar Ede stijgende belangstelling zullen krijgen.

Plannen

De begroting van f 5 miljoen biedt voldoende ruimte voor de gewenste investeringen zonder de toegangsprijs te verhogen. Het verhoogde aantal bezoekers heeft het financiële beeld gunstig beïnvloed. De Vereniging hoopt dat de eerste en tweede zaal van het Bezoekerscentrum heringericht zal worden; de tentoongestelde objecten dateren al van 1971 en 1980. Bij die gelegenheid zal de stijl van de bovengrondse exposities meer in overeenstemming worden gebracht met die van het Museonder. De Landschappentuin (vroeger Observatiebos) zal worden vernieuwd en verder wordt overwogen de Koperen Kop te verbouwen en meer geschikt te maken voor het toegenomen bezoek. Het gebouw en het terras hebben een 'face lift' nodig. Bij het 50-jarig bestaan van de Stichting is het Marchantplein omgebouwd en versierd met lindebomen. Het zou aardig zijn als de vernieuwde Landschappentuin en/of het Bezoekerscentrum bij het 60-jarig bestaan in 1995 gereed zouden zijn. Het Bestuur zal in afzienbare tijd plannen bekend maken met betrekking tot het lustrumjaar. Ook onze Vereniging moet zich hierover beraden, want wij hopen net als in 1985 een bijdrage te kunnen leveren aan deze feestelijke herdenking.

Heidebeheer

In de Herfstschouw stond een artikel over de verandering in de vegetatie in de periode 1981-1992. De heren Tol en Oldeman schrijven dat bij het huidige beheer de vergrassing is toegenomen van 67% naar 75%. Zonder beheer zou dat 87% geweest zijn. De schrijvers menen dat maaien en branden minder effect hebben dan plaggen. Deze methode is voorlopig opgeschort omdat de plaggen niet als compost maar als chemisch afval beschouwd moeten worden. Het Algemeen Bestuur heeft nu ingestemd met de conclusie van de Directie dat het beheer van de heide niet uitgesteld kan worden. Alleen plaggen zou teveel geld vergen, daarom bestaat het voornemen 4 ha per jaar te plaggen en 6 ha te branden en te laten begrazen. Het maaien van 35 ha vergraste heide wordt gezien als een onderhoudsmaatregel.

Recreatieonderzoek

In de jaren 1967, 1978 en 1985 heeft een recreatieonderzoek plaats gevonden. Door de sterke toename van het aantal recreanten wordt het tijd zo'n onderzoek opnieuw te houden. Het Bestuur beraamt zich bij het onderzoek op verdere detaillering. U hebt nu enig inzicht in wat het Algemeen Bestuur in behandeling heeft. Ik hoop duidelijk te maken dat de Vereniging van Vrienden door haar voorzitter bij de besluitvorming is betrokken. Ik hoop niet dat u hierin het begin ziet van een nieuwe rubriek 'verslag van de voorzitter, van zijn belevenissen in het Algemeen Bestuur'. Ik zie dit lidmaatschap als aanvulling op het overleg dat onze Vereniging in haar geledingen regelmatig voert met de directeur, de adjunct-directeur en de medewerkers. Zij vormde de brug tussen het Bestuur van het Park en onze Vereniging. De voorzitter is een vooruitgeschoven post die tot taak heeft om binnen de Vereniging levende opvattingen, die via de Directie het Bestuur wel bereikt zullen hebben, nog eens persoonlijk toe te lichten. Tenslotte een hartelijke gelukwens aan de Dennescheerders die de prijs 'De Gelderse Roos' hebben gewonnen. Het is zeer stimulerend vrijwilligerswerk bij het natuurbeheer zo duidelijk erkend te zien.

J. Drijber

Uitreiking Gelderse Roos

In de Herfstschouw hadden we al melding gemaakt van het feit dat het zomervrijwilligersproject dit jaar voor de tiende maal had plaats gevonden. We wisten echter nog niet dat de werkgroep De Dennescheerders, welke nauw betrokken is bij de werkzaamheden van het zomerproject, genomineerd zou worden voor de 'Gelderse Roos', een jaarlijkse prijs voor bijzondere prestaties van vrijwilligers op het gebied van de Gelderse natuurbescherming. Toen we hoorden dat de werkgroep De Dennescheerders was genomineerd, hoopten we dat de werkgroep ook de prijs zou krijgen. Die prijs is zeker de moeite waard en bestaat uit een geldbedrag van f 2.000,-, een fraaie sculptuur van de kunstenaar Mark Geels en een oorkonde.

Bovendien zou in het winternummer van Gelders Landschap aandacht worden besteed aan de prijswinnaars en hun wapenfeiten voor de Gelderse natuur. Op 13 oktober kreeg de

secretaris bericht, dat de prijs ten deel gevallen was aan de Vereniging van Vrienden en dat op 16 oktober de uitreiking zou plaats vinden. Het Bestuur van de Stichting Het Geldersch Landschap had de aanbeveling van de jury overgenomen.

Aangezien de prijs vooral werd toegekend vanwege de zomerprojecten, nam Robby Lifmann als coördinator van de Dennescheerders samen met enkele dennescheerders van het eerste uur in het Dorpshuis De Brink in Loenen de prijs in ontvangst uit handen van de heer Heyligenberg, voorzitter van het Bestuur van het Geldersch Landschap.

De motivatie

Op de vraag waarom de Dennescheerders deze natuurbeschermingsprijs hebben gekregen, kunnen we het best het rapport van de jury citeren, die haar oordeel als volgt onder woorden heeft gebracht:

Uitreiking van Gelderse Roos

Foto Koos Dansen

Juryrapport Natuurbeschermingsprijs De Gelderse Roos 1993 Stichting Het Geldersch Landschap

Jaarlijks wordt door de Stichting Het Geldersch Landschap de natuurbeschermingsprijs "De Gelderse Roos" uitgereikt aan een persoon of groep van personen die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de natuurbescherming in Gelderland.

Als overweging geldt dat de activiteiten gericht zijn op de natuurbescherming in brede zin binnen de provincie Gelderland, en vallende binnen de statutaire doelstellingen van de Stichting en bovendien inspirerend moeten zijn voor anderen ter verbreiding van de natuurbeschermingsgedachte.

De jury heeft dit jaar ook weer groot aantal voordrachten ontvangen, hetgeen aangeeft dat veel mensen zich op enthousiaste wijze inzetten voor de natuurbescherming in Gelderland. Zo zijn er bijvoorbeeld activiteiten aangemeld met betrekking tot het behoud van het rivierlandschap, de inventarisatie van vogels, landschapsbehoud, natuureducatie en bevordering van de teelt van Europees hout. Deze activiteiten werden door de jury ten zeerste gewaardeerd.

In 1993 wordt de prijs toegekend aan de werkgroep "de Dennescheerders" van de Vereniging "Vrienden van de Hoge Veluwe". Deze vrijwilligersgroep is opgericht in 1972 en bestaat thans uit zo'n 50 actieve personen die vrijwel wekelijks de handen uit de mouwen steken op de terreinen van het Nationale Park de Hoge Veluwe.

Deze werkzaamheden bestaan uit het verwijderen van opslag van heideterreinen, prunusbestrijding, verzamelen van denneappels voor zaadwinning en het verzamelen van afgevallen hertestangen.

Een zeer in het oogspringende activiteit van de Dennescheerders is de organisatie en begeleiding van de jaarlijkse vrijwilligerskampen gedurende de zomermaanden. Op deze kampen worden door vrijwilligers uit het gehele land gewerkt aan de realisering van bijzondere projecten in het Nationale Park de Hoge Veluwe. In 1993 vonden deze zomerkampen inmiddels voor de tiende maal plaats. Er hebben dat jaar 126 personen aan deelgenomen, die met groot enthousiasme en in een uitstekende sfeer hebben gewerkt.

Door de deelnemers van de zomerkampen is de afgelopen jaren een groot aantal werkzaamheden verricht. Enkele resultaten van de zomerkampen zijn:

- De reconstructie van de oude 13de eeuwse ontginning Oud-Reemst. De werkzaamheden bestonden onder andere uit het herstel van het wallichaam van de omringende houtwallen en het herplanten van deze wallen en de vroegere hakhout bosjes.
- Het bouwen van een observatiehut in "Het Koeverbos".
- Het inrichten van een vlindertuin in het gebied "de Nieuwe Pampel".
- De aanleg van een vogelobservatiepunt met een drinkpoel op "De Kemperberg".
- Het kleinschalig plaggen in "Het Braamsveld" ten behoeve van broedplaatsen voor reptielen.
- Het herstellen van de houtwallen in de oude 17de eeuwse ontginning "Everwijnserf", alsmede het aanleggen van een cultuurhistorische wandelroute in dit gebied.
- Het kleinschalig afplaggen van verruigde oevers van vennen in het Deelse Veld.

Mede door de vele vaak arbeidsintensieve werkzaamheden van de Dennescheerders en de activiteiten gedurende de zomerkampen kan in het Nationale Park de Hoge Veluwe het beheer op een hoog niveau gehandhaafd blijven.

Belangrijker is evenwel dat door dit vrijwilligerswerk een affectieve relatie met de natuur ontwikkeld wordt.

De jury is daarom van mening dat door de Dennescheerders een duidelijke en inspirerende bijdrage geleverd wordt aan de verbreiding van de natuurbeschermingsgedachte en het natuurbehoud in Gelderland.

Arnhem, oktober 1993
namens de jury

Drs. A.W.A.M. Jansen
Voorzitter

Drs. A.J.M. Roozen
Secretaris

Foto Robby Lijfmann

De Voordracht

Het initiatief om de Vereniging van Vrienden en in het bijzonder de Dennescheerders voor te dragen als kandidaten voor de 'Gelderse Roos 1993' was uitgegaan van de heer Bruning, directeur van het Nationale Park De Hoge Veluwe. In zijn brief aan de jury had de heer Bruning een verslag gegeven van de werkzaamheden tijdens het zomervrijwilligerskamp, waar gedurende twee à drie maanden personen uit het gehele land, zowel leden van de Vereniging als niet-leden als vrijwilligers

één of meer weken meewerken aan de tot standkoming van een bijzonder project. De vrijwilligers kamperen in het Park en werken iedere week van maandag tot vrijdag. Elke week zijn er ongeveer 15 tot 30 personen aan het werk. Deze vrijwilligers komen veelal in gezinsverband en velen nemen vaak enige jaren achtereen deel aan de zomerkampen. De Dennescheerders organiseren deze kampen, hebben de algehele leiding en geven volgens een rooster dagelijks leiding aan de uitvoering van het werk. De betrokkenheid van de

Dennescheerders bij de zomerprojecten is van groot belang. Een bijzondere reden voor de toekenning van de Gelderse Roos was de jarenlange grote en succesvolle inzet niet alleen voor het Park, maar ook werd het werk gezien als een bijdrage aan het behoud van de Gelderse natuur in het algemeen.

Meer Vrijwilligers

De heer Bruning wees in zijn aanbeveling aan de jury ook nog op andere groepen vrijwilligers binnen de Vereniging van Vrienden: de groep dames die in de Aanschouw vanaf de opening van het Bezoekerscentrum voorlichting geeft en het werk in de winkel doet; de groep gidsen die al jarenlang zowel op vaste tijden als op aanvraag wandelingen in het Park verzorgt, waarbij informatie wordt gegeven over de natuur en het landschap van de Hoge Veluwe. Verder werd melding gemaakt van de fotowerkgroep, de oudste werkgroep binnen de Vereniging, die op gezette tijden het Park van nieuwe foto's voorziet; van de werkgroepen voor flora en fauna welke belangrijke inventarisaties voor het Park hebben gedaan; van de werkgroep geschiedenis, welke zich bezig houdt met de oudere geschiedenis van landschap en bewoning. Verder werden gemeld de Hoge Veluwe-dagen en andere belangrijke manifestaties van de Vereniging van Vrienden.

Een feestelijke dag

Voor de Vereniging was de 16e oktober 1993 een gedenkwaardige dag. Als coördinator van de Dennescheerders mocht Robby Lifmann uit handen van de heer Heyligenberg, de voorzitter van de Stichting Het Geldersch Landschap, de natuurbeschermingsprijs 1993 in ontvangst nemen.

De heer Dansen, die de publiciteit bij het Geldersch Landschap verzorgt, had een aantal dia's gemaakt van de werkzaamheden van de Dennescheerders. Deze dia's werden tijdens de bijeenkomst in Loenen vertoond, waarbij Robby Lifmann tekst en uitleg gaf. Ook onze voorzitter de heer Drijber, die bij de uitreiking aanwezig was, werd geluk gewenst. In enkele woorden schetste de voorzitter nog de andere activiteiten van onze Vereniging en riep de aanwezigen op, als zij in de activiteiten van de Dennescheerders belang stelden, lid te worden van onze Vereniging.

De bijeenkomst werd besloten met een lunch, waarna er voor de liefhebbers nog een wandeling was georganiseerd door de Loenermark, waarvan het beheer door de gemeente Apeldoorn aan de Stichting Het Geldersch Landschap is toevertrouwd.

Bram Haak

lid van de redactie

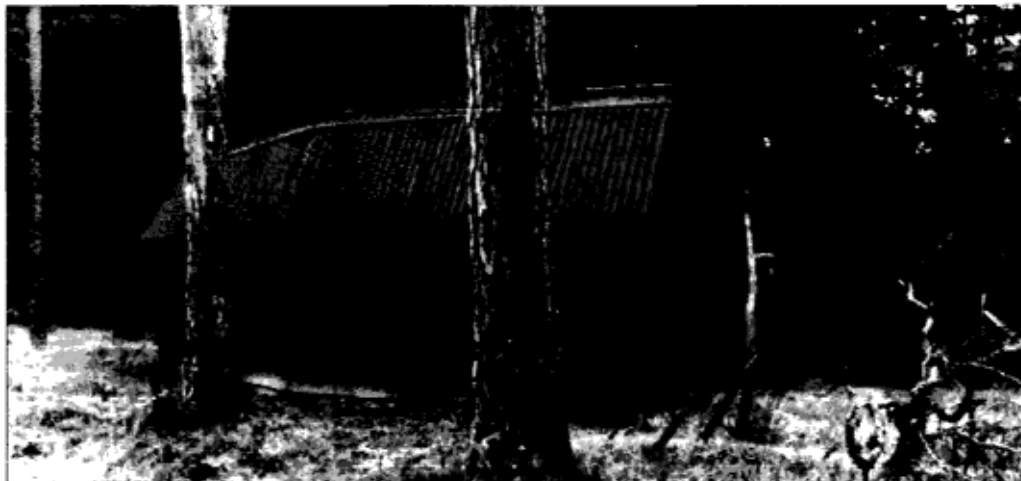

Foto Paul Timmerbeil

Koning Winter en de dieren in het bos

door Jan Willem van Velzen

Hoe komen dieren de winter door? Het is een interessante vraag, temeer daar de dieren met allerlei problemen te kampen hebben. In de winter is het kouder, er is weinig voedsel en het is langer donker. Talloze dieren proberen op zeer uiteenlopende wijzen te overleven. We gaan in dit stukje een aantal van deze overlevingstactieken bekijken.

Al vroeg in de herfst worden de voorbereidingen voor de winter getroffen. De dreigende voedseltekorten en de temperatuurdaling dwingen de dieren hun maatregelen te treffen. Sommige dieren zijn druk bezig met het aanleggen van voedselvoorraden. Andere kweken de nodige vetreserves in hun lichaam en veel vogels trekken naar het warme zuiden.

Dat de vogels naar het zuiden trekken is een merkwaardig verschijnsel. Vogels zijn immers samen met zoogdieren de enige dieren die hun lichaamstemperatuur vrijwel constant kunnen houden. Ze zijn warmbloedig, hetgeen betekent dat ze door middel van verbranding van voedsel hun lichaamstemperatuur op peil kunnen houden.

Doordat er een gebrek is aan voedsel zijn veel warmbloedigen niet meer in staat hun lichaam voldoende warm te houden. Gebrek aan voedsel betekent namelijk ook gebrek aan brandstof. Vele vogels zouden onze winterse temperaturen best kunnen doorstaan, als er maar genoeg voedsel was. Het voedseltekort is dus de reden dat veel vogels verhuizen naar warme gebieden of beter: naar voedselrijke gebieden! Ook voor verscheidene zoogdieren is de winter een heus voedselprobleem. Het zijn met name de insekteneters (egel) die met dit probleem te kampen hebben. Maar het voedselprobleem geldt evenzeer voor vegetariërs (hertachtigen) en alleseters (talloze muizen). Als je dan niet in het gelukkige bezit bent van een stel vleugels om te verhuizen moet je naar een andere oplossing zoeken.

Winterslaap

Een van de meest voor de hand liggende oplossingen is slapen. Een van de dieren die een winterslaap houden is de egel. Dit dier houdt zich in de winter schuil onder een hoopje bladeren. Zijn ademhaling en hartslag worden steeds langzamer en de lichaamstemperatuur daalt sterk. Doordat ook buiten de temperatuur laag is daalt de activiteit van de hersenen waardoor zijn zintuigen worden uitgeschakeld.

Toch gaat dit volledig gecontroleerd. Het lichaam wordt nog steeds bestuurd door de hersenen. De activiteit neemt weliswaar flink af maar wordt niet nul. Als er een bepaalde grenswaarde voor de lichaamstemperatuur is bereikt (b.v. 4 graad Celsius) gaat het lichaam zich weer opwarmen. Dit gebeurt vooral door rillen. Hierdoor wordt verhinderd dat het waakvlammetje van het leven geheel dooft.

Bij sommige diersoorten daalt de hartslag van 200-300 tot een aantal van 3-4 slagen per minuut. Ook de frequentie van ademhalen wordt sterk gereduceerd. Dit is allemaal van levensbelang, want voor iedere beweging, iedere activiteit, hoe gering ook, is energie nodig. Die energie haalt het dier uit de voedselvoorraad die in het lichaam is opgeslagen. Het spreekt voor zich dat daar zuinig mee moet worden omgesprongen.

Winterrust

Er is een verschil tussen de buitengewoon energiebesparende vorm van winterslaap en de winterrust. De echte winterslaap is te vergelijken met een langdurige bewusteloosheid terwijl de winterrust meer weg heeft van even lekker doorpitten. Bij de winterrust blijven lichaamstemperatuur, hartfrequentie en ademhaling nagenoeg gelijk. De energiebesparing zit hem slechts in een minimum aan bewegingsactiviteiten. De das is één van de vele zoogdieren die een winterrust houden.

Eén van de meest bekende winterrustende zoogdieren is het eekhoortje. Het beestje slaapt vaak dagen achtereen in een gewatteerd kogelrond nestje. Maar als er een mooie zonnige winterdag aanbreekt is hij er snel bij. Dan gaat hij op zoek naar de eikels en beukenootjes die hij op diverse plekken in het bos als voorraadjie heeft verstopt.

Ook de vlaamse gaai is één van de vele dieren die een voorraadjie hebben aangelegd in het bos. De vlaamse gaai weet de voorraadjies meestal beter terug te vinden dan het eekhoortje. Een vlaamse gaai consumeert per winter zo'n 5000 eikels en andere nootjes! De vlaamse gaai is één van de vogels die in de winter gewoon thuis blijven in tegenstelling tot de trekvogels.

Zo zijn er ook zoogdieren die in plaats van thuis te overwinteren gaan trekken. Het is de bijzondere groep van vleugeldragende zoogdieren: de vleermuizen. Vleermuizen staan een beetje tussen de vogels en de zoogdieren in. Het lijkt wel alsof ze zich dit bewust zijn want qua overwinteringsgedrag vertonen ze een combinatie van wat veel vogels doen (trekken) en wat de meeste zoogdieren doen (een winterslaap houden).

De vleermuizen trekken elke herfst naar hun winterkwartieren om te overwinteren en leggen dikwijls afstanden van enige honderden kilometers af. Vleermuizen hebben een zeer variërende lichaamstemperatuur. De lichaamstemperatuur is het hoogst tijdens het vliegen. Als ze in rust zijn wordt de temperatuur weer ongeveer gelijk aan die van de omgeving.

Vleermuizen geven voor hun winterslaap de voorkeur aan plekken met een constante temperatuur net beneden de 10 graad Celsius en een hoge luchtvochtigheid. Als de temperatuur het kritieke minimum bereikt van 4 graad Celsius ontwaken de vleermuizen uit hun winterslaap en gaan ze op zoek naar een warmere slaapplek.

De warmbloedige dieren

Een andere groep van zoogdieren houdt noch een winterslaap noch een winterrust. Het zijn de evenhoevigen waartoe ook edelherten,

reeën en wilde zwijnen behoren. Zij krijgen allemaal een dikkere vacht waardoor er minder lichaamswarmte verloren gaat. Doordat er minder warmte verloren gaat is er ook minder behoefte aan brandstof om warm te worden. Dit betekent dat de eetlust sterk afneemt.

Die eetlustvermindering heeft niet alleen te maken met de warme vacht. Experimenten hebben aangetoond dat de daglengte hier een heel belangrijke rol bij speelt. Zoogdieren blijven van de daglengte op de hoogte door een bepaalde klier te benutten: de epifyse.

Overdag maakt deze epifyse een chemische stof die serotonine heet en slaat deze op.

's Nachts wordt dit omgezet in melatonine. Deze stof komt uiteindelijk terecht in de bloedsomloop. Als de nachten langer duren wordt er dus meer melatonine geproduceerd. Dit blijkt stimulerend te werken op de productie van bepaalde hormonen. Het zijn de hormonen die van invloed zijn op de eetlust, de stofwisselingsnelheid en de kleur en de groei van de vacht.

Een jong edelhert bereikt tijdens zijn eerste zomer een respectabel gewicht. Dat is logisch want hij moet de nodige vetreserves kweken voor de naderende winter. Maar dat lichaamsgewicht wordt tijdens de wintermaanden tot de helft gereduceerd. Deze afname komt niet alleen door de verminderde eetlust.

In de zomer is er veel voedsel maar zijn de nachten kort. In de winter is er minder voedsel maar zijn de nachten langer waardoor edelherten ook langer voedsel kunnen zoeken. Stel dat de dieren elke winterdag precies dezelfde hoeveelheid voedsel naar binnen werken als in de zomer, dan groeien ze 's zomers toch meer dan in de winter.

De oorzaak voor dit verschijnsel is heel logisch. Ten eerste is er minder voedsel aanwezig in de winter en bovendien bevatten de weinige plantjes die gevonden worden opmerkelijk minder voedingsstoffen dan in de zomermaanden.

De koudbloedige dieren

Tot nog toe heb ik het alleen nog gehad over warmbloedige dieren. De koudbloedige dieren die verreweg de grootste groep vormen moeten

de barre omstandigheden op een andere wijze trotseren. Reptielen, amfibieën en een geweldige hoeveelheid insecten moeten (net als planten) er op de één of andere manier voor zorgen dat zij niet bevriezen.

Deze dieren rest meestal niets anders dan weg te kruipen op een plekje waar zij zo goed mogelijk tegen de vorst zijn beschermd. Koudbloedige kruipen in holen in de bodem of in bladerhopen en verstijven daar van de kou. Aangezien ze zich niet op temperatuur hoeven te houden is het niet nodig verdere verzorgingsmaatregelen te treffen.

De beruchte slangenkuilen bestaan echt. Ze zijn er echter alleen in de winter. Dan delen adders hun winterslaapplaats broederlijk met hun zomerse prooidieren. Je vindt dan vaak enkele tientallen dieren bij elkaar; salamanders vooral onder steenhopen en kikkers, padden, hagedissen en slangen in vermolmd hout onder de grond. Men heeft padden wel tot drie meter diep in zelf gegraven holen aangetroffen. Eén van de laatste diergroepen die de winter door moet komen wordt gevormd door de insecten. Nu hebben de meeste insecten het grote voordeel dat ze maar één zomer leven waardoor ze helemaal niets met het overwinteringsprobleem te maken hebben. De eieren en poppen kunnen de winterkoude meestal wel doorstaan.

De insecten

De insecten die langer leven dan een jaar hebben uiteraard wel met veel winterse problemen te maken. Zij verbergen zich net als de koudbloedige onder de grond.

Dit blijkt in de praktijk toch de beste bescherming tegen de vorst. Misschien denkt u dat ze bij hevige sneeuwval doodvriezen; dat is echter niet het geval. Integendeel: de dieren mogen zich gelukkige prijzen met de komst van de witte deken.

Losse sneeuw is heel luchtig en om die reden bij uitstek geschikt als isolatiemateriaal. De warmtegeleiding van verse sneeuw is slechts een tiende van die van natte grond. Daarom daalt de temperatuur van de grond onder een sneeuwdeken maar enkele graden onder het vriespunt, zelfs als het boven de sneeuw meer dan 20 graden vriest! Hierdoor is de sneeuw voor veel dieren in de grond een levensreddende deken. Als deze witte deken in het voorjaar smelt lijken talloze dieren uit het niets op te duiken.

De dieren die een winterslaap houden moeten er voor zorgen dat ze weer tijdig ontwaken. Het is namelijk van het grootste belang dat ze hun jongen ter wereld brengen in een periode dat er een maximum aan plantengroei is en er weer volop insecten zijn.

Foto G. van Bree

Om dat te bereiken moeten grote zoogdieren (edelherten, reeën, wilde varkens en moeflons) al voor de winter paren omdat ze een langere draagtijd hebben. Kleinere zoogdieren als bijvoorbeeld het konijn hebben een kortere dracht. Zij kunnen ook paren als de dagen al weer gaan lengen. Wat geeft de natuur toch de magische kracht alle dieren die in diepe winterslaap zijn weer tijdig te wekken?

Ter afsluiting in deze reeks van overlevingstactieken nog de bizarre dieren die juist tevoor-

schijn komen als de winter aanbreekt. Het zijn de volwassen galwespen die in december uitvliegen. Het eigenaardige is dat elk wespje een vrouwtje is. Om het nog mysterieuzer te maken hoeven ze niet bevrucht te worden om eitjes te leggen. De raadselachtige levensloop van deze wezens en het ontstaan van een galletje leest u echter in de volgende Schouw.

Jan Willem van Velzen
gids op de Hoge Veluwe

In memoriam - Eb Curré

Dinsdagavond 23 november jl. werden de meesten van ons opgeschrikt door het bericht van het plotseling overlijden van Eb Curré. Ongeloof overheerste bij dit onheilsbericht; niemand kon dit zomaar aanvaarden. In zijn werk als jachtopzichter van de Hoge Veluwe heb ik hem slechts één jaar mogen meemaken. Ik heb hem in die tijd leren kennen als een bescheiden man, luisterend ondanks zijn handicap, maar vooral belangstellend in de ander, zijn medemens. Hij was zeer intens met zijn werk bezig en vooral met het wild. Hij was vakkundig, wist wat hij deed en waarom; hij was verzorgend van aard.

Op 27 juni 1991, nadat hij ruim 35 jaar op de Hoge Veluwe had gewerkt, hebben de leden van het Jagersgilde afscheid van hem genomen. 's Avonds deden we dat met de medewerkers van het Park op Sint Hubertus.

Een nieuwe fase in zijn leven brak aan. Vol enthousiasme met nog zo vele voornemens is hij er aan begonnen. Niemand had kunnen vermoeden dat hij maar zo kort van zijn vroegtijdige pensionering zou genieten.

Eb was in hart en nieren een buitenmens, hij genoot elke dag van het leven. Naast de verzorging van huis en tuin, genoot hij met name van alles wat met de jacht te maken had, vooral op de Hoge Veluwe maar ook elders. Wij hebben zaterdag, 27 november jl., in de kerk van Schaarsbergen afscheid genomen van een man die door ons allen zeer gewaardeerd werd. Niet alleen vanwege al zijn kundigheden, maar vooral om de van hem onderhouden vriendschap. De aanwezigheid van zovelen op deze bijzondere afscheidsdienst getuigt hiervan. We zullen hem nog lang in onze herinnering bewaren, we zullen hem bovenal heel erg missen!

Hij ruste in vrede.

Hoenderloo, 29 november 1993

H.A. Bruning

Spontane opslag van bomen in het Nationale Park De Hoge Veluwe

door Luc Jans

De bossen van het Nationale Park De Hoge Veluwe worden de laatste jaren steeds natuurlijker beheerd. Dit houdt onder andere in dat het bos zich in stand dient te houden door natuurlijke verjonging van bomen. Deze spontane opslag van bomen dient voldoende te zijn om het bos op termijn te verjongen.

Dergelijke bosbeheerssystemen, waarbij de natuurlijke processen voorop staan, zal er op de Hoge Veluwe toe leiden dat er een steeds gevarieerder en rijker bos zal ontstaan. De belangrijkste boomsoorten van het park (grove den, zomereik, ruwe berk en beuk) zullen steeds meer in afwisseling voorkomen. Aanplant van jonge boompjes heeft in zo'n natuurtechnisch beheerssysteem niet de voorkeur, omdat het leidt tot weinig gevarieerde bossen (gelijksoortig, gelijkjarig).

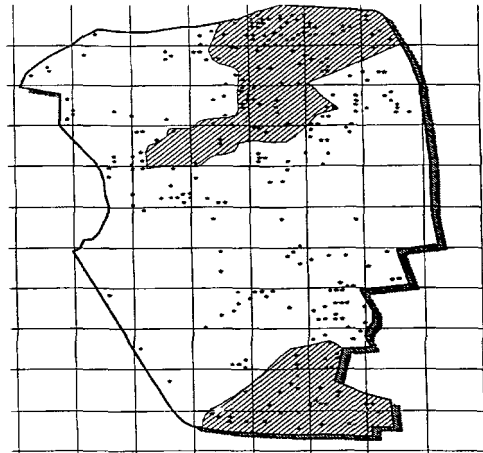
Een belangrijke voorwaarde is dan echter wel dat er voldoende natuurlijke verjonging van de bomen plaats vindt. Normaal gesproken zal dat ook het geval zijn. Echter de uitzonderlijke situatie van de Hoge Veluwe, waarbij op voedselarme zandgronden weinig gevarieerde bossen staan en er tevens een hoge begrazingsdruk is, maakt het gewenst een vinger aan de pols te houden. Daartoe dient men regelmatig een inventarisatie te maken van de zo verkregen verjonging. Schattingen over aantallen, soortensamenstelling, verspreiding van spontane opslag in relatie tot de begrazingsdruk en bodemgesteldheid kunnen van nut zijn voor het beheer.

In oktober 1992 heb ik op verzoek van de Vrienden van de Hoge Veluwe zo'n inventarisatie uitgevoerd. In dit artikel volgen de belangrijkste conclusies van dit onderzoek. Voor een gedetailleerd verslag verwijs ik naar mijn rapport: L. Jans, Inventarisatie van de

natuurlijke verjonging van de dominante boomsoorten van het Nationale Park De Hoge Veluwe, 1993. IBN-rapport 018. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, Wageningen.

Inventarisatie van de natuurlijke verjonging

Ten behoeve van de inventarisatie zijn op 289 lokaties (figuur 1) in de bossen van het Park tellingen verricht van de natuurlijke verjonging. Hierbij is telkens op een oppervlakte van 100 m² geteld, hoeveel natuurlijke verjonging er van elke soort voorkwam, waarbij drie hoogteklassen werden onderscheiden. Verder zijn er gegevens verzameld over de specifieke bodemkenmerken en de eventuele vraat door dieren.

Figuur 1. Het Nationale Park de Hoge Veluwe met de lokaties van de geïnventariseerde punten (*). Schaal: 1:75.000. Het gebied buiten de wildbaan is gearceerd.

N.B. Alleen het **bosgebied** van het park is geïnventariseerd

Voor de keuze van de lokaties om de natuurlijke verjonging te tellen is gebruik gemaakt van de vegetatiekaart uit 1992 van Gerrit Tol en Peter Oldeman (zie vorige Schouw).

De verschillende bostypen die door hen zijn onderscheiden, zijn onafhankelijk van elkaar geïnventariseerd. Daardoor kunnen per bostype uitspraken worden gedaan over de natuurlijke verjonging. De volgende indeling van bostypen is hierbij gehanteerd: vliegdennenbos, overig spontaan bos, cultureel naaldbos en cultureel loofbos.

Daarnaast is ook het gebied binnen en buiten de wildbaan onderscheiden. Binnen de wildbaan van het Park leven edelherten, wilde zwijnen en moeflons. Buiten de wildbaan is de situatie anders. Door de natuurlijke verjonging voor beide gebieden apart te inventariseren kon de invloed van vraat door deze dieren worden nagegaan. De zo verzamelde gegevens zijn verwerkt met behulp van een statistisch computerprogramma.

Conclusies

Algemeen

Over grote oppervlaktes van het bosgebied komt er nauwelijks of geen verjonging voor.

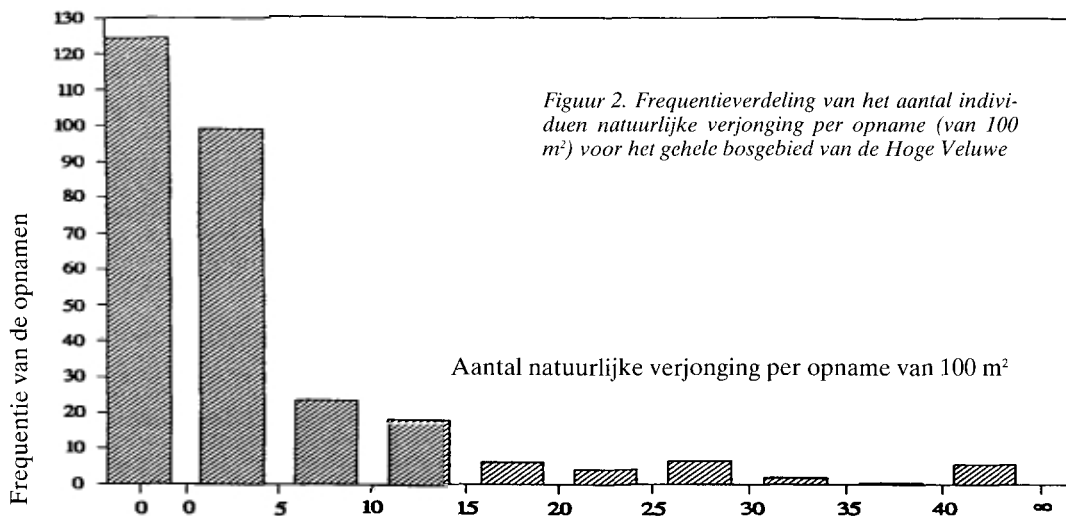
Ter illustratie: 78% van het bosgebied bevat slechts 5 of minder individuele boompjes per 100 m², die door natuurlijke verjonging zijn ontstaan (figuur 2). Pleksgewijs komt er echter wel veel natuurlijke verjonging voor. Deze sterke clustering van spontane opslag is een natuurlijk proces.

Op open plekken in het bos kan veel spontane opslag ontstaan. Onder gesloten bossen daarentegen hebben zaailingen nauwelijks kansen om door te groeien. Het hangt dus sterk af van de ontwikkelingsfase van het bos of er veel natuurlijke verjonging kan ontstaan.

Opvallend is echter dat er onder de relatief oude vliegdennenbossen erg weinig natuurlijke verjonging aanwezig is. Waarschijnlijk speelt de zeer voedselarme bodem in deze bossen hierin een belangrijke rol.

De aangetroffen aantallen natuurlijke verjonging zijn in vergelijking met andere Veluwe bossen laag.

Een precieze vergelijking is echter lastig, omdat een dergelijk onderzoek in andere gebieden niet heeft plaats gevonden. De oorzaak van de lage aantallen natuurlijke verjonging op de Hoge Veluwe in vergelijking met andere Veluwe bossen zal moeten worden gezocht in het grote aantal herten.

Figuur 2. Frequentieverdeling van het aantal individuen natuurlijke verjonging per opname (van 100 m²) voor het gehele bosgebied van de Hoge Veluwe

Invloed van de grote herbivoren

De aantallen natuurlijke verjonging binnen de wildbaan van het Park liggen veel lager dan buiten de wildbaan. Ook na correcties in verband met verschillen in bodem- en bostype blijken de gemiddelde aantallen natuurlijke verjonging binnen de wildbaan veel lager te zijn (tabel 1).

Het lijkt dus aannemelijk dat door vraat van met name edelherten veel van de jonge opslag geen mogelijkheden krijgt om door te groeien. Gemiddeld gezien zorgt deze vraat voor een halvering van de aantallen natuurlijke verjonging.

dieren (wilde zwijnen, herten) de grasmat in de wildbaan minder dik en minder dicht is dan buiten die wildbaan. Dit is dus een stimulerende invloed van deze dieren op de natuurlijke verjonging.

Omdat het bosbeheer in het Park steeds natuurlijker wordt (meer dode bomen laten liggen, meer soorten door elkaar e.d.) zal de structuurvariatie in het bos steeds groter worden. Het is bekend dat dit zal leiden tot meer mogelijkheden voor natuurlijke verjonging.

Om de ontwikkelingen in het bos van de Hoge Veluwe goed te volgen en de effecten van ingrepen te kunnen beoordelen is het aan te bevelen om gegevens met betrekking tot deze

Bostype	Binnen de wildbaan	Buiten de wildbaan
Vliegdennenbos	2,3	4,5
Overig spontaan bos	9,4	10,8
Cultuurlijk naaldbos	5,7	11,4
Cultuurlijk loofbos	8,1	10,5
Gehele bosgebied	4,3	10,2

Tabel 1. De gemiddelde aantallen natuurlijke verjonging van de onderzochte boomsoorten per 100 m² voor de vier verschillende bostypen van het park.

De vraag dient zich aan of de aantallen van deze dieren te hoog zijn voor het succesvol in standhouden van het bos door natuurlijke verjonging. Vergelijking met andere gebieden leert al snel dat de dichtheden van de edelherten en de moefflons op de Hoge Veluwe onnatuurlijk hoog zijn. Vooral het effect van een **continu** hoge dichtheid kan groot zijn. Enkele jaren met een hoge dichtheid, waardoor er nauwelijks natuurlijke verjonging kan ontstaan, is geen probleem voor de vernieuwing van het bos. Pas bij een langdurige hoge dichtheid kunnen problemen optreden.

Het is ook duidelijk geworden dat een dichte grasmat (Bochtige Smele) belemmerend werkt op die natuurlijke verjonging. De inventarisatie toont echter aan dat onder invloed van de grote

natuurlijke verjonging te integreren met andere gegevens (bostype, uitgevoerd beheer, bodemtype, e.d.). De mogelijkheden hiervoor zijn volop aanwezig omdat veel van deze gegevens al zijn opgeslagen in een Geografisch Informatie Systeem (GIS). Dit computerbestand is vooral opgezet in verband met de vorig jaar uitgevoerde vegetatiekartering van het park. Nu biedt het een scala aan mogelijkheden om de effecten van het beheer te beoordelen en te voorspellen.

Voor een juiste inschatting van de invloed van de grote herbivoren op de natuurlijke instandhouding van het bos dient de inventarisatie in de toekomst om de 3 tot 5 jaar herhaald te worden. Door de ontwikkelingen over een wat langere tijdsperiode te volgen, kan deze invloed echt worden ingeschat.

Luc Jans

is werkzaam bij het IBN

Kerstfeest en Kadaster

door BRAM HAAK

Het gebeurt soms dat men denkt dat de relatie tussen twee zaken ver te zoeken is, maar bij nadere beschouwing blijkt er wel degelijk verband te bestaan; dat is ook het geval met Kerstfeest en het kadaster. Ieder kent wel de vaak geciteerde alinea uit het Evangelie van Lucas (2.1): "In die tijd kondigde keizer Augustus het besluit af een volkstelling te laten houden in de hele wereld. Deze eerste volkstelling vond plaats toen Quirinius gouverneur was in Syrië. Iedereen ging op weg naar de plaats waar hij vandaan kwam om zich daar te laten inschrijven". De bijbelcommentatoren hebben al heel lang moeite gehad met deze passage, omdat er in die tijd voor een algemene volkstelling in het gehele Romeinse rijk geen bewijzen zijn te vinden. De geciteerde alinea is overgeschreven uit de Groot Nieuws Bijbel, welke volgens de auteurs een vertaling geeft in de omgangstaal. Nu is er tegen het gebruik van de omgangstaal geen bezwaar, als het populariseren maar niet gaat ten koste van de duidelijkheid en dat is hier wel het geval. Want de vertaling van dezelfde passage in de uitgave van het Nederlands Bijbelgenootschap luidt: "En het geschiedde in die dagen, dat er een bevel uitging vanwege keizer Augustus, dat het hele rijk moest worden ingeschreven. Deze inschrijving had voor het eerst plaats, toen Quirinius het bewind voerde over Syrië. En zij gingen allen op reis om zich te laten inschrijven, ieder naar zijn eigen stad".

Opvallend verschil

Het verschil in vertaling is opvallend. De eerste tekst spreekt van 'het' besluit, wat onjuist is, omdat er in de oorspronkelijk Griekse tekst geen lidwoord staat en dus moeten we eerder lezen 'een' besluit. De gehele alinea wekt de indruk dat er toen voor het eerst in het gehele Romeinse rijk een registratie van de bevolking plaats vond. Ook dat is onjuist. In de Griekse tekst staat het woord *apografè*, wat afschrift of

document betekent. Men kon een dergelijk afschrift of document krijgen als men zich liet inschrijven voor de militaire dienst of bij de aankoop van een huis of een stuk grond. Het Griekse woord *apografè* is het equivalent van het Romeinse woord *census*. De *census* werd in Italië om de 5 jaar gehouden, later tijdens het keizerrijk om de 14 jaar. Het was dus niet iets nieuws en geen eenmalig gebeuren, maar een periodiek onderzoek, waarbij de inwoners van het rijk niet alleen werden geteld, wat het woord volkstelling suggereert, maar waarbij ook werd vastgesteld welke financiële en militaire verplichtingen iedere burger had. In de onderworpen gebieden hielden de Romeinen de *census* vooral om het eigendom en het vermogen van de onderdanen te registreren en zo te komen tot belastingheffing. Daarom moet in de tekst van Lucas het woord *apografè* vertaald worden met *volkstelling* en *taxatie van vermogen*. Eigenlijk spreekt dit ook wel vanzelf. De Romeinen waren nauwelijks geïnteresseerd in het aantal personen dat in een bepaalde streek woonde, maar veel meer in de belasting die zij daar konden innen. Want op het gebied van de belastinginning gedroegen de Romeinen zich als aasgieren, door wie het uitbuiten van de provincies tot een kunst was verheven.

Een romantisch verhaal

Nu zou men bij Jozef en Maria die altijd als arm en berooid worden voorgesteld niet in de eerste plaats denken aan registratie van vermogen. Maar van Jozef wordt ook gezegd dat hij stamde uit het huis van koning David, zodat hij zeker niet tot de armsten behoorde. Dat Jozef en Maria in de herberg geen plaats meer vonden en dat het kindje in de stal werd geboren is inderdaad een aangrijpend verhaal, maar het klopt niet. Dat men in de stal moet slapen heeft niets te maken met armoef rijk, maar eerder met 'wie het eerst komt, het eerst maalt'. Jozef en Maria kwamen destijds te laat in de herberg om

nog een kamer te kunnen bemachtigen en daarom werden zij naar de stal verwezen. Dat was in de oudheid heel gewoon en had niets te maken met armoede. Dominee Heldring die in 1839 Hoenderloo wilde bezoeken moest datzelfde ondervinden. Toen hij de avond tevoren in Beekbergen arriveerde en daar de nacht moest doorbrengen, kreeg hij van de herbergier een laken en een deken om in de schuur de nacht door te brengen. Grappig is zijn verhaal dat de lakens, waar de heren 's-nachts onder hadden geslapen, de volgende ochtend als tafellaken werden gebruikt en daarna bij het wassen nog dienst deden als handdoek. Het waren dus multi-functionele lakens. Kom daar nu eens om. Als er nu één vlekje op zit, moet er onmiddellijk een pak biotex aan te pas komen. En dat is slecht voor het milieu.

De herberg was vol

Het spreekt vanzelf dat de herberg in Betlehem vol was. De Romeinse belastingambtenaren kwamen met een staf van personeel en deze trokken van dorp naar dorp om nauwkeurig alle roerende en onroerende goederen te registreren en dat nam veel tijd in beslag. Bovendien moesten alle goederen op hun waarde worden getaxeerd, geschilpunten moesten worden geslecht en er moest wettelijk worden vastgesteld wie de eigenaren en de erfgenamen waren. De belasting werd geheven bij

armen en rijken. Deze belasting kunnen we omschrijven als hoofdelijke omslag. Ieder betaalde naar de status die hij voerde. Dat Jozef en Maria naar Betlehem moesten reizen, was een gevolg van het feit dat Jozef uit het huis van 'koning' David stamde. Hij behoorde waarschijnlijk om het met een Nederlandse term te zeggen tot de Geërfden uit die streek en hij moest aanwijzen voor welk deel hij gerechtigd was. Als Geërfde was het niet noodzakelijk landbouwer te zijn. Ook één van de Geërfden van Otterlo en zeker niet de minst aanzienlijke, was evenals Jozef timmerman.

Conclusie

Dat de mededeling van Lucas niet alleen wijst op een volkstelling, maar ook op kadastrale registratie, is wel bijna zeker. De Romeinen zouden wel zeer omslachtig hebben gehandeld door een hele volksverhuizing in gang te zetten voor het houden van een eenvoudige volkstelling, waar voor hen geen enkel voordeel aan verbonden was. Dit had eenvoudiger gekund door de mensen te tellen op de plaats waar zij verbleven. Ook meer recente bijbelcommentaren wijzen op de samenhang tussen volkstelling en de Romeinse census. Om die reden is het mogelijk, zoals de titel al aangaf, Kerstfeest in relatie te brengen met kadastrale registratie.

Bram Haak

*De Redactie wenst alle lezers
Prettige Kerstdagen
en een
Voorspoedig 1994*

WINTER

*Voetstappen, dempend in de sneeuw
in de lucht het krijsen van een meeuw
mussen, tjlpend op het dak
meesjes, hangend aan een tak,
snoepend van pinda's aan een draad
en een vetbol met vogelzaad.*

*Druppels aan de bomen
zijn tot ijspegels gekomen
vormen een glasgordijn
met een gouden weerschijn.*

*Nog nooit was m'n tuin zo mooi
als nu in wintertooi.*

Leni Meijer

HOGE VELUWE

*In het laantje
stonden oude berken
scheefgegroeid
met grillige takkenvormen
uitgebloeid
aangevreten door de wormen.
Ze lijken net grafzerken
of moderne kunstwerken.*

Leni Meijer

*Illustratie
Henny van Veldhuizen-van Bennekom*

In gesprek met

Robby Lifmann, coördinator van de werkgroep De Dennescheerders.

Jullie hebben vorig jaar feest gevierd, omdat de werkgroep 20 jaar bestond. Johan Verweij heeft bij die gelegenheid een leuk boekje samengesteld, dat ik

voor dit gesprek nog even heb doorgelezen. Ja inderdaad, het is dit jaar op 13 november 21 jaar geleden dat de Dennescheerders voor het eerst in actie zijn gekomen om de in 1972 door de storm - met windstoten van 150 km per uur - ontstane schade te helpen herstellen.

De heren Kramer en Haitink, destijds voorzitter en secretaris van onze Vereniging, hebben toen onmiddellijk aan het Park hulp aangeboden, welke ook is aanvaard. Er is toen telefonisch een wervingsactie op touw gezet om zoveel mogelijk vrijwilligers bijeen te brengen. Wil Ebregt was één van onze eerste vrijwilligers en is nog steeds lid van onze werkgroep.

Het was een spontane bewogenheid, die was ontstaan bij het zien van die duizenden geknakte bomen. De eerste klus was het in kaart brengen van de enorme schade in het Park. En dat ging als volgt: bij het opnemen van de ravage liep een groep mensen in een zorgvuldig aangehouden rij door een bosperceel heen en dan werd iedere geknakte of gestreken boom rechts van een ieder geteld. De juistheid van dit overzicht heeft later de basis gelegd voor een serieuze samenwerking tussen de mensen van het Park en de Dennescheerders. Jij kent deze informatie wel, want het staat allemaal in het herinneringsblaadje, dat Johan Verweij vorig jaar heeft samengesteld.

Een hechte groep

Ik moet zeggen dat ik de eerste activiteiten niet heb meegemaakt, want ik ben pas 7 jaar lid en 3 jaar coördinator van deze werkgroep en met veel plezier, want het is een hechte en eensgezinde groep mensen. Ik geloof dat de Dennescheerders het werk niet alleen doen omdat het leuk is en nuttig, maar ook vanwege de sociale contacten met elkaar. Je bent steeds gezamenlijk met een project bezig, je drinkt samen koffie en toch kan een ieder zich zelf zijn. Want ieder is ook individueel bezig al naar gelang zijn of haar krachten. En daar komt nog bij: wij werken in alle rust in een schitterend terrein, waar honderd jaar geleden zelfs de schaapherders niet precies wisten waar zij op een bepaald moment waren en zich moesten oriënteren op vage herkenningspunten. Dat is nu niet meer het geval, want wij kennen het Park langzaam door en door. En we werken niet alleen in het Park, maar ook daar buiten. Wij werken nu ook op de Hoef, dat ligt net buiten het Park op terreinen die eigendom zijn van het Park.

Stapelplaats

Ja, dat is bekend, ik heb daar één keer meegeholpen om de dennen om te zagen en de vogelkokers te rooien. Ik ben in dat terrein zeer geïnteresseerd, omdat het eigendom is geweest van Sikesz en later van Kröller. Bij de bouw van St. Hubertus heeft het terrein als opslagplaats gediend. De materialen voor St. Hubertus kwamen per spoor naar Stroe en werden vandaan per paardenwagen naar de Genieweg bij de Hoef gebracht. Daar werden de materialen opgeslagen, omdat de voerlieden niet met een vracht stenen door het Otterlose Zand konden rijden. Daarom heeft de Nederlandsche Aanneming Maatschappij uit Den Haag, die St. Hubertus voor Kröller heeft gebouwd, een smalspoorlijntje van de Hoef naar de bouwplaats laten aanleggen. Er werd toen veel

gebruik gemaakt van dat soort vervoer. Het smalspoor is ook nog gebruikt bij het weghalen van grond voor de vijver. Als je zin hebt, kunnen we daar nog wel eens een kijkje nemen. Het uiteinde van het terrein is heel anders, dat is minder heuvelachtig en daar hebben misschien de loodsen gestaan, waar de materialen in werden opgeslagen. Je weet dat het terrein vroeger ook wel het Waldlager werd genoemd. *Ja dat hebt je mij eens verteld. Dat is heel interessant, want daar hebben we weer een veldnaam, welke een duidelijke verklaring geeft van het gebruik van dat terrein. Wald wijst naar het feit dat daar toen al wat bos was en het woord Lager duidt er op dat er sprake is geweest van een opslagterrein.*

De familie Kröller had in het begin Duitse boswachters in dienst; ook op kaarten uit die tijd vind je wel eens Duitse namen. Eén van deze boswachters was de heer Karitzky, naar wie de Karitzkyweg is genoemd. Hij was zelfs Oberförster of misschien wel Oberforstmeister, opperhoutvester, dat is nog een trapje hoger.

Het normale werk

*Hoeveel dagen werken jullie? Wij werken op dinsdag, donderdag en zaterdag en dat doen we van 1 september tot 30 april. Er wordt in de zomer ook gewerkt, maar dan zijn wij betrokken bij het zomervrijwilligerskamp en dat staat geheel los van het normale werk. Er is tijdens het werk altijd een onderbreking van 10.30 tot 11 uur om koffie te drinken. Dan is het reuze gezellig. Voor een Dennescheerder is een dag werken in het Park de mooiste dag van zijn leven. *Dan moeten jullie al heel wat mooie dagen achter de rug hebben.* Zeker en in deze tijd van het jaar kijken we weer uit naar de laatste donderdag van het jaar, want dan werken we niet maar gaan we gezamenlijk wandelen en daarna olieballen eten. En als het even meezit, dan blijven er voor jullie ook nog een paar olieballen over. *Ja dat heb ik één keer meege maakt, helaas waren die olieballen bij onze wandeling op 31 december niet vers meer. Wij zullen naar ik hoop nu zelf voor olieballen zorgen.**

Maar nu terug naar het werk dat jullie doen.

Wij verrichten verschillende werkzaamheden: wij houden bepaalde terreinen open, wij schonenheidsterreinen van opslag: meestal dennen en vogelkers. De vogelkers is op de Hoge Veluwe praktisch verdwenen, maar van buiten komt er nog regelmatig zaad in het terrein, zodat aan dit werk geen einde komt. Verder bestaat het werk uit kleinschalig plaggen, het herstellen van houtwallen, het maken van observatieplaatsen, kortom vele nuttige bezigheden. Het spreekt vanzelf dat we alles doen in goed overleg met de mensen van het Park, de heren Snijders en Boers, die het beheer voeren over de terreinen. Zij geven ons opdrachten en zien toe op het werk. Ook suggereren wij wel eens bepaalde werkzaamheden.

Het zomervrijwilligerskamp

Die mooie prijs, de Gelderse Roos, waarover ik al een stukje geschreven heb, hebben jullie voorname lijk te danken aan het feit dat nu voor het tiende jaar het zomerkamp werd gehouden. Inderdaad, tijdens die zomerkampen wordt er gewerkt van maandag tot vrijdag en dan komen er vrijwilligers uit het gehele land om mee te helpen bij bepaalde projecten. Het is de bedoeling dat die projecten dan ook aan het einde van de zomer klaar zijn. Ik moet hier de naam noemen van Adri van Wijck, die, samen met zijn vrouw, zeven jaar leiding heeft gegeven aan het kamp en heel veel werk heeft verzet. Hij gaf dia-lezingen, was voorman op het werk, regelde alles in het kamp en had een vaste kern van vrijwilligers om zich heen. Het kamp wordt steeds drukker, er komen steeds meer deelnemers, zodat een goede organisatie noodzakelijk is. Er is nu een ander beheer nodig. Er moet iemand zijn die het kamp beheert en ik heb vooral behoefte aan voorlieden, aan mensen die leiding kunnen geven bij de werkzaamheden en zelf ook bereid zijn mee te werken. Ik heb al een keer een oproep geplaatst, maar dat heeft nog niet veel geholpen. Ik hoop maar, dat er nu mensen zijn die dit lezen en wanneer zij capaciteiten hebben zich voor het zomerkamp willen opgeven. Een voorman moet bijvoorbeeld aanwijzingen kunnen geven bij het bouwen van wallen en het

rooien van struiken en vooral grote vaardigheid hebben om met mensen om te gaan. De vrijwilligers komen uit alle delen van het land en er zijn nog wel eens op het werk verschillende opvattingen. Dat moet dan glad gestreken worden. Er moet een goede verstandhouding zijn, niet alleen tussen de mensen op het werk, maar ook met de leiding van het Park. Henk van Aalst en echtgenote hebben op dit gebied voortreffelijk werk verricht.

Omdat het steeds drukker wordt, moet het werk verdeeld worden. Je kunt niet 30 of 40 mensen aan één project laten werken.

Administratie

Hoe regel je dit alles en hoe kom je aan de mensen? Ik hou alles nauwkeurig bij en schrijf de mensen die al eens gewerkt hebben ieder jaar aan. Mijn indruk is dat de helft van de vrijwilligers die al eens in het Park gewerkt hebben, weer terugkomt. De animo lijkt zelfs te groeien. Daarom moeten we doorgaan steeds weer nieuwe projecten te bedenken. Misschien is het op een gegeven moment noodzakelijk het aantal mensen te beperken. Het moet beheersbaar

blijven. Het zal geheel afhangen van de voorliefden. Omdat vele vrijwilligers niet langer dan een week in het Park werken, moet dus iedere maandagmorgen met de nieuwe vrijwilligers het werk worden besproken. Er wordt met de nieuwe groep overleg gepleegd. De mensen worden ingelicht over alle zaken. Er kunnen vragen gesteld worden en er zijn soms zeer kritische vragen. Dit jaar was Richard ter Velde voorman bij het bouwen van de observatiehut en hij heeft alles voortreffelijk geregeld. Kijk, als je zulke mensen hebt, dan vormt het werk geen probleem meer. Dit jaar hebben ruim 120 mensen aan de projecten gewerkt. Leuke projecten trekken altijd meer mensen. Ook dit jaar hadden we weer zulke leuke werken en de sfeer was uitstekend. Want wat is er mooier dan samen in een prachtige natuur bezig te zijn met leuk werk.

Dat vind ik ook en daarom hoop ik dat na deze uiteenzetting er weer mensen bereid zullen zijn zich als voorman bij jou aan te melden voor het volgende zomerkamp.

Bram Haak

lid van de redactie

Dennescheerders tijdens de pauze

De Fransche Berg

door C.M. Kooi

Het is niet zo duidelijk hoe de Fransche Berg aan zijn naam gekomen is. Die naam kan uit de Franse Tijd stammen, of uit het rampjaar 1672, toen het land door Franse legers overstroomd werd. Het is niet te verwachten dat van zo'n naamgeving een duidelijk schriftelijk bewijs, een soort doopacte te vinden is. Maar uit de omstandigheden op de Veluwe in die perioden is toch wel af te leiden wanneer de Fransche Berg zijn naam gekregen heeft.

Heldring in 1840

Heldring, vertellend van zijn wandeling met Graadt Jonckers van Beekbergen over de Pampel naar Oud Reemst¹⁾, zegt "de Pampel verheft zich spoedig boven den geheelen omtrek, - een groene heuvel, waarop men het hoogste punt van de Veluwe bereikt, en die men zegt, dat door menschenhanden is opgericht, en wel, gelijk de Veluwenaar beweert, in 1672, toen de Franschen ook in het, niet ver vandaar gelegene Apeldoorn en op het Loo hebben geplunderd. Deze plaats zou toen eene bescherming zijn geweest tegen de stroopende Franschen".

Nu zijn de opmerkingen van Heldring over de herkomst van plaatsnamen wel een beetje speels, en ook zo bedoeld. Zijn verhaal dat "de Pampel" van "Pamplona" komt is amusant. Maar wel betrouwbare informatie in zijn mededeling is dat de Veluwenaar, de lokale bewoner van 1840 dus, geen relatie legt tussen de Fransche Berg en de Franse Tijd van 1795-1813, die hij of zelf nog meegemaakt heeft, of die zijn ouders meemaakten. En plunderende Franse legers, we zullen het verderop nog zien, waren niet iets om snel te vergeten.

We willen echter niet alleen luisteren naar de door Heldring ondervraagde Veluwenaren.. We willen ook onszelf overtuigen door wat nauwkeuriger te kijken naar de Franse Tijd, en naar de krijgsverrichtingen op de Veluwe in die periode.

Franse inval in 1795

Begin januari 1795 trokken de Franse legers over de bevroren rivieren, komend uit Brabant, de Betuwe binnen. Onze bondgeno-

ten, Engelsen, Hannoveranen, Hessen en Oostenrijkers, tezamen 25.000 man sterk, al terug gedrongen tot boven de Lek, besloten tot de aftocht in Noord-Oostelijke richting over de Veluwe naar Deventer en Zutphen. Die steden moesten in drie dagmarsen bereikt worden. De Franschen achtervolgden in het geheel niet, maar de chaos was er niet minder om. Een trekkend leger werd in die dagen begeleid door een menigte van geronselde burgers die met hun eigen paarden en wagens de bagage moesten vervoeren, door koks, kooplieden, vrouwen en kinderen van soldaten en van de meetrekkende burgers.

Voor de nacht waren ze afhankelijk van geforceerde inkwartiering in dorpen en gehuchten. Die vijftiende januari 1795, toen de terugtocht begon, vroom het hard en woei er een sterke, de sneeuw voortjagende oostenwind de mensen in het gezicht. De stafkaarten voor de vijf colonnes waren onnauwkeurig, en vermeldden etappeplaatsen die niet bestonden of ergens anders lagen dan op de kaart aangegeven was. Op zoek naar nachtkwartier gingen hele regimenten, en vooral de burgertrios, aan het dwalen. Woedende gevechten ontstonden als afdelingen van een andere colonne zich onrechtmatig van kwartier wilden voorzien. "Toen de morgen van de zeventiende januari aanbrak boden de besneeuwde heidevelden een troosteloze aanblik. Zover het oog reikte zag men door voerlieden verlaten voertuigen en kanonnen, ontelbare paardenkadavers, doch ook omgekomen mensen in alle houdingen en soms in groepen te samen gedrongen, zoals de dood hen had overvallen. In de draagmanden der neergestorte pakpaarden van de vele kooplie-

den en verdere legervolgelingen vond men dikwijls in lompen gehulde kinderlijkjes en ook hele gezinnen waren op die barre tocht om het leven gekomen²²). Dit lot trof ook de Engelse colonne die over Otterlo en Loenen naar Zutphen trok, en die dus langs de Fransche Berg kwam.

Barre dagen, maar er was geen Fransman in de buurt geweest. Die waren opgetrokken naar Utrecht en Amsterdam. Er was dus inderdaad geen reden om de naamgeving van de Fransche Berg te verbinden met de inval van de Fransen in ons land in 1795.

De Franse Tijd

Ook tijdens de Franse Tijd zijn daarvoor geen aanknopingspunten te vinden. De gedetailleerde beschrijving van de geschiedenis van de Zuid-Veluwe door van Gortel²³) vermeldt vele gebeurtenissen in de Franse Tijd tussen 1795 en 1813, een berg franse belastingen en heffingen, talloze wijzigingen in het lokale bestuur, maar geen militaire handelingen. In dat opzicht was het voor de Veluwe een rustige tijd. Tot november 1813.

Het jaar 1813

In november 1813 begon een onrustig en spannend half jaar voor Nederland. Napoleon had zware nederlagen geleden en trok terug op Parijs, achtervolgd door de legers der Bondgenoten, de Russen, Pruisen en Oostenrijkers. Zou Nederland, dat ingelijfd was bij Frankrijk, straks eenvoudig bezet worden door de Bondgenoten als veroverd Frans gebied? Of zou de zelfstandige staat Nederland door de Bondgenoten bevrijd worden van zijn onderdrukkende Franse bezetting? Van Hogendorp zag in hoe groot het verschil was tussen deze twee mogelijkheden voor onze internationale positie, en voor onze vrijheid van handelen. Toen de Franse burgerlijke en militaire macht begon te verbrokkelen, en het volk zich oproerig tegen de bezetters begon te keren, riep van Hogendorp op zaterdag 20 november 1813 de onafhankelijke staat af en vormde hij een voorlopig bewind.

Dat was een moedige daad. Van Hogendorp en de zijnen konden op dat moment niet meer dan een flinterdun militair apparaat op de been brengen terwijl het land nog wemelde van de

Foto Bram Haak

Franse troepen, al trokken deze voor een deel weliswaar terug op Parijs.

Maar in verspreide enclaves⁴⁾ hielden Franse commandanten stand. Pas in mei 1814 staakten de laatsten hun weerstand, en werden plaatsen als Den Helder, Naarden, Coevorden en Delfzijl bevrijd. Maar op de Veluwe kwam er eerder zekerheid. Arnhem, Doesburg en Zutphen werden al in november 1813 "door de wapenen der Bondgenoten aan het herstellde Nederland toegevoegd. De zekere berichten, dat de Kozakken den IJssel reeds overgetrokken waren, en zich over de Veluwe hadden verspreid, joeg den Fransche Beambten zulk eenen schrik aan, dat zij in der haast hunne goederen deels verkochten, deels verzonden, en hunne huisgezinnen naar Nijmegen en verderop deden vertrekken".⁵⁾

Geen rondzwervende Franse troepen dus in de buurt van de Pampel, de Veluwe was snel gezuiverd, de Fransen die tot mei verzet bleven bieden zaten opgesloten in enkele vestingen. Het gedetailleerde verslag van Bosscha over deze periode 5) maakt dat duidelijk.

Hiermee hebben we een onderbouwing verkregen van de mededeling van Heldring: er zijn in de Franse tijd geen gebeurtenissen te vinden die aanleiding kunnen zijn geweest voor de naamgeving van de Fransche Berg.

Het Rampjaar 1672

Heel anders was de situatie in 1672. In het voorjaar trok Lodewijk XIV met een groot leger uit Parijs op tegen de Nederlanden. Een tijdgenoot⁶⁾ beschrijft de omvang van de stoet: "voetvolk 118.265, paardevolk 27.793, die t'samen souden bedragen 146.058 combattanten, en met haar gevolg en aanhang, so van Pagies, Lakqueyen, Waagen- en Karlyuden, Pioniers, Jongens, Krauwels (dat zijn de koks), Wijven, Trossen, hoeren, etc. wel 300 duizent". Parijs was dagenlang in rep en roer, alsof het één grote kermis was.

De reguliere handel lag vrijwel stil omdat alle karren, wagens en paarden, met de voerlieden, gevorderd waren om bagage en voorraden te transporteren. De voerlieden zouden pas na

dagen terugkeren, nadat nieuw geronselde plattelanders hun taak hadden overgenomen. Optrekkend door Duitsland en België splitste de armee zich in verschillende colonnes, die in juni de Noordelijke Nederlanden met een tangbeweging aanvielen.

Lodewijk trekt op door de achterhoek. Stadhouder Willem III, die met 17 à 18.000 man (voetvolk plus ruiters) aan de IJssel is gelegerd, moet op Holland terug trekken, omdat hij door Turenne, die via de Betuwe noordwaarts trekt, van Holland dreigt te worden afgesneden. De Veluwe ligt dan open voor de Fransen. Na korte belegeringen capituleren Deventer en Doesburg op 21 juni, en Zutphen de 25ste. Een capitulatie was duur, zij het veel goedkoper dan een plundering. Doesburg betaalde 8000 Rijksdaalders, naast voeding en onderdak voor de Fransen en hun paarden.

Daarna werd het druk op de Veluwe. Lodewijk trekt van Doesburg naar Zeist. De hertog van Orléans rukt op van Zutphen naar Utrecht. De Markies van Rochefort waadt met zijn ruitery door de IJssel en marcheert op Amersfoort en Naarden af. De krijgsbenden van Munster en Keulen, die zich bij de Franse armee hebben aangesloten, dringen na de val van Deventer de Veluwe binnen, en veroveren Harderwijk, Elburg, Hattum en "alle kleine omliggende plaatsen". De Hertog van Luxemburg, een "monstrueus mens" neemt Harderwijk en Elburg weer van de Munsterse troepen over, tegen nieuwe capitulatievoorwaarden!

De gevolgen voor de bevolking bij deze operaties hingen in sterke mate af van de commandanten van de langs trekkende legers. Het was normaal dat er voedsel en onderdak geëist werd. Maar vaak werd er op gruwelijke wijze geplunderd. Zoals door de troepen onder de hertog van Luxemburg, van welke wordt vermeld⁷⁾ "de grote tirannie die deze monsters van menschen pleegden aan de lichamen der miserabele ingezetenen. Beroofden kraamkinderdertjes van haare luyeren, mensen van hun kleren, hemd inclus, zieken van bedden en dek-sels. Behalve dit alles most het vrou-volk en de teedere maagden geweld in hun ere lijden". De hertog van Luxemburg stimuleerde dit woeste

gedrag. Enkele maanden later, bij de waterlinie, sprak hij zijn mannen voor de actie met de volgende woorden⁸⁾ toe: "Gaat heenen, mijn kinderen, rooft, doodt, schent, en so men yets gruwelijker en geweldiger kan bedrijven, zijt niet traag daar in, op dat ik sie, dat ik niet bedrogen ben in mijne verkiezinge van het puyk uyt 's konings benden, en op dat gy u de eer waardig soud maken, die sijne Majesteyt u aandoet, met u in een Oorlog te gebruyken..." De bewoners van de Pampel hadden in die dagen alle reden voor een uitkijkpost op het hoogste duin. Anderhalf jaar lang duurde het voordat de Fransen troepen in de winter van 1674 het land ontruimden, anderhalf jaar reden om op de uitkijk te staan, anderhalf jaar lang reden om te vluchten, je te verbergen als er in de verte soldaten te zien waren.

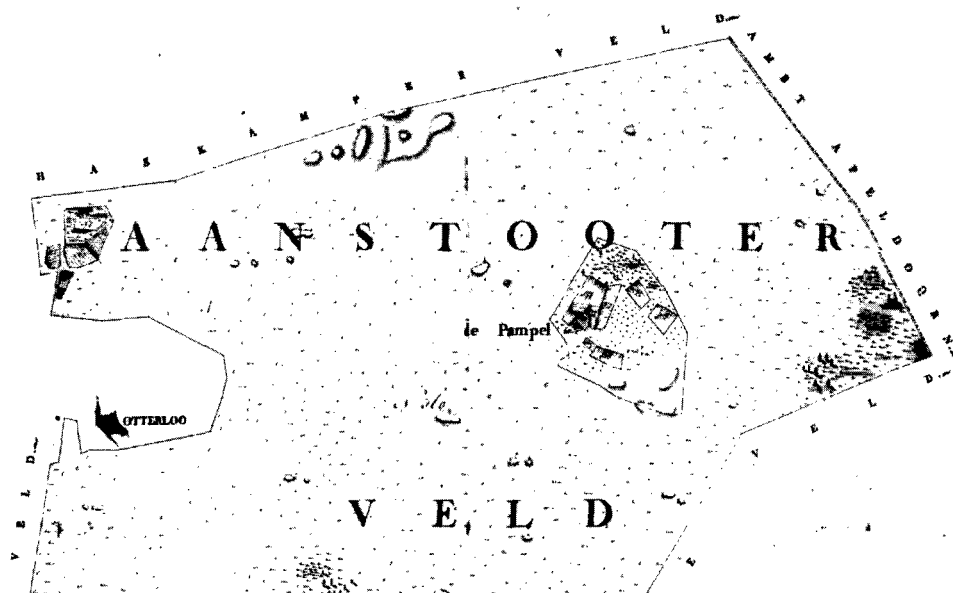
Als de naamgeving van de Fransche Berg inderdaad uit 1672 dateert, dan moeten we nog wel verklaren waarom de naam van de Fransche Berg vóór 1800 op geen enkele kaart voorkomt, terwijl dat vanaf 1840 juist wel het geval is.

De 18e eeuwse kaarten

Welke kaarten werden er in de 18e eeuw van de Veluwe gemaakt? "Gedurende de tweede helft van de 17e tot het eind van de 18e eeuw was de Veluwe vrijwel een kartografisch vacuum vergeleken met b.v. Utrecht of Holland⁹⁾". Dat verklaart waarom de Engelsen, Hannoveranen en Hessen bij hun barre terugtocht in 1795 over de Veluwe verwaalden bij gebrek aan goede kaarten. Er waren eenvoudig geen goede kaarten.

Wel werden er in die periode manuscript kaarten gemaakt, bestemd om eigendomsvragen te regelen. Daarvoor werden geen uitgebreide nieuwe opmetingen gedaan¹⁰⁾. Deze kaarten waren namelijk veelal gebaseerd op de kaarten die van Geelkercken voor 1635 maakte. De Fransche Berg komt er niet op voor omdat ze ruim dertig jaar voor 1672 gemaakt zijn. Er was toen trouwens nóg een reden om de Fransche Berg niet op kaarten te vermelden. In die tijd was het begrip "de Pampel" ruimer dan nu. Het omvatte niet alleen de boerderij en de akkers, maar ook de beboste stuifduinen, en dus de Fransche Berg.

Verspondingskaart 1809

Met de aanduiding "de Pampel" was alles al gezegd. In die zin spreekt ook Heldring herhaalde malen over "de Pampel", waar wij over de Fransche Berg zouden spreken ("Pampels hoogen bergtop" etc..

De 19e eeuwse stafkaarten

Maar als er in de 18e eeuw een goede reden was om de Fransche Berg niet op kaarten te vermelden, wat was dan in de 19e eeuw de reden om dat wel te doen? Dat is een apart verhaal, en dat gaat als volgt. Rond 1820 begon men plannen te maken voor een topografische militaire kaart van het koninkrijk. Daarvoor waren nauwkeurige metingen nodig. Het land werd ingedeeld in driehoeken met kerktorens, of andere hoge gebouwen, op de hoekpunten. Men mat staande op die torens de hoeken van de driehoeken. Op de Veluwe lagen echter de kerktorens hiervoor te ver uiteen. Om het net van driehoeksmetingen toch te kunnen maken, richtte men staketsels op, die men "Signalen" noemde. In de beschrijving van deze metingen¹⁾ wordt ook het meetpunt "Pampelt, Signaal" genoemd, met de opmerkingen "dit signaal heeft gestaan op een heuvel genaamd: De Fransche Berg". Vanuit dit meetpunt wer-

den onder andere de torens van Arnhem, Oosterbeek, Heteren, Ede en Bennekom gemeten. "De signalen welke men voor de driehoeksmeting... heeft moeten oprichten waren zeer eenvoudig. Zij werden gemaakt of van zoden, waarvan men eene kleine pyramide bouwde, of wel zij bestonden uit staken of sparren met geverfde dwarslatten en in de top of van boven met ene mand voorzien"²⁾. Zo kreeg de Fransche Berg voor landmeters en kaartmakers na 1840 een eigen zelfstandige betekenis, en werd de berg voor hen vermeldenswaardig.

Daarom verscheen de Fransche Berg na 1840 op de kaarten. De eerste topografische kaarten³⁾ vermeldden ook nog "Signaal" bij de aanduiding van de Fransche Berg.

Ter plekke is er niets meer te vinden dat nog wijst op de plaats waar het Signaal eens stond. De Fransen die er tegenwoordig komen betalen wèl zelf voor de entree en voor hun voedsel, maar de teedere maagden moeten nog steeds een beetje voor ze oppassen.

Cor Kooi

gids op de Hoge Veluwe

1. Heldring O.G., Geldersche Volksalmanak 1840, p. 21-36.
2. Arriëns W.J., *Historia* 6, (1940), p. 324-7.
3. van Gortel H., Pluim T., *de Geschiedenis der Neder-Veluwe* dl II, Barneveld 1889.
4. Schama S., *Patriotten en bevrijders*, p. 740.
5. Bosscha H., *Geschiedenis van de Staats-omwenteling in Nederland, 1814*, dl I p. 234.
6. Valkenier P., 't Verwerd Europa, 2e dr. 1742, p. 345.
7. Valkenier op. cit. p. 816.
8. Valkenier op. cit. p. 839.
9. Zandvliet K., *Topografische kaart van de Veluwe en Veluwezoom door M.J. de Man*, 1984, p. 21.
10. Onderwater M., *Het Kaartbeeld van de Hoge Veluwe*, 1985.
11. *Meetkunstige beschrijving van het Koninkrijk der Nederlanden*, 1861, p. 439.
12. id. p. 41.
13. b.v. *Grote Historische Atlas van Nederland*, 1990, uitg. Wolters-Noordhoff.

Ommeekeer

*Het sneeuwde en 't liep danig uit de hand.
De vlokken vielen traag in files neer.
Ook voor de reebok was 't een ommeekeer.
Weg waren wissels en het proviand.*

*En ook de dekking deugde van geen kant.
De speelse sprongen waren er niet meer,
die hoorden bij de glorie van weleer.
Toen gold 't regime van laagste zonnestand.*

*De weg naar overleven kent geen stop.
't Ree vond in rode gloed 't vergane licht
met aan de twijgen óók nog nieuwe knop.*

*Dat zijn de tekens voor een goed bericht,
de aanloop voor de sprong naar hoger op,
de weerklank van het áloud: 'daar zij licht'!*

P. Koffeman

Foto Paul Timmerbeil

Ecologische Atlas Roofvogels

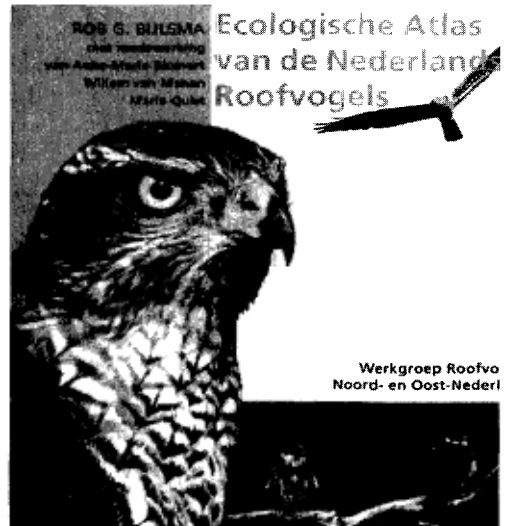
Tellen, tellen en nog eens tellen is het begin van de wetenschap. Het lijkt zo eenvoudig, maar er komt nog heel wat bij kijken om het goed te doen. Want de tellingen moeten niet alleen regelmatig en nauwkeurig worden gedaan, de gegevens moeten ook worden verwerkt en op de juiste wijze worden geïnterpreteerd.

Pas wanneer gestandaardiseerde tellingen door vele vrijwilligers zijn verricht, wanneer alle waarnemingen op kaarten zijn bijgehouden en uitgewerkt en jaar na jaar worden herhaald, dan pas kunnen duidelijke uitspraken worden gedaan over ontwikkelingen, die zich in het veld hebben voorgedaan. Deze kwantitatieve aanpak, die geldt voor vele gebieden van de wetenschap, stelt de onderzoeker in staat uitspraken te doen, die door feiten kunnen worden onderbouwd. De cijfers kunnen de bouwstenen leveren voor gefundeerde uitspraken over b.v. de populatie van roofvogels in Nederland.

De Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels van Rob G. Bijlsma is een boek dat geheel beantwoordt aan de verwachtingen die men daaraan stelt. De gegevens van het boek berusten op jarenlang onderzoek uitgevoerd door zeer vele vrijwilligers. Men vindt hier een uitvoerige beschrijving van het inventariseren van roofvogels, het opsporen van nesten, het onderzoek van nestmateriaal, van nestjongen, van prooiovergaven, kortom van alles wat plaats vindt tussen het bouwen van het nest en het uitvliegen van de jonge vogels. Bijlsma en zijn vele medewerkers hebben vanaf 1980 zeer langdurig veldwerk verricht, zelf was hij alleen op de Veluwe gedurende 30.000 uur actief. Er is een immense tijd besteed aan de voorbereiding van dit werk.

Het lijkt allemaal zo gemakkelijk: waarnemen, inspecteren, noteren, verwerken, en interpreteren van de verzamelde gegevens. Maar we mogen niet vergeten dat het inspecteren van de

nesten van roofvogels een grote klimvaardigheid vereist en dat het geen ongevaarlijke bezigheid is.

Wie de Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels ter hand neemt, merkt snel dat het boek niet alleen bestaat uit kwantitatieve gegevens. Het boek wordt voortreffelijk ingeleid door hoofdstukken over het landschap, weersomstandigheden, methoden en voedselaanbod. Van alle twaalf in het boek besproken vogels vinden we de gegevens over verspreiding, aantalsontwikkeling, habitat en terreingebruik, voedsel, broedseizoen, broedsel, broedsucces, trek en overleving. Schitterende foto's, kaarten, statistieken en bijlagen completeren dit prachtige boek. *Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels* door Rob G. Bijlsma met medewerking van Anne-Marie Blomert, Willem van Manen en Maria Quist, uitgegeven door Schuyt & Co te Haarlem. Prijs f 98,50. Leden van Vogelbescherming Nederland betalen 85 gulden. Van harte aanbevolen.

Ha

Herfst Hoge Veluwedag

een nabeschouwing

Op zaterdag 30 oktober jl. hield mevr. Annemarie Steeman een dialezing, getiteld *Stille Getuigen*. Waarschijnlijk hadden vele Vrienden reeds begrepen dat er die dag een zeer ter zake kundige spreker zou komen, want de opkomst was zeer groot! Of kwam men op de (gratis) koffie met gebak af? Laten we het op het eerste houden! Mevr. Steeman wist zeer boeiend te vertellen over allerlei sporen die we in de natuur kunnen tegenkomen en, misschien, ook zelf kunnen herkennen aan de hand van de getoonde dia's.

Vreemd genoeg vormt het oeroude terrein der diersoorten voor verreweg de meeste natuurvorsers van nu een mistig gebied, laat staan dat er sprake is van een coördinerend orgaan op dit gebied. Bij het zoogdier-atlas-project worden waarnemingen door middel van sporenvondsten relatief weinig gebruikt, waarbij de status van de sporendeterminatie lang niet steeds even duidelijk is. Wanneer men een molshoop als teken van aanwezigheid van de Mol aan geeft, dan zal zo'n waarneming nauwelijks voor twijfel vatbaar zijn. Bij de vondst van een hol van Bunzing of Hermelijn ligt dat weer heel anders. Alleen in de jagerswereld worden de onder de Jachtwet vallende diersoorten nog wel 'op hun sporen aangesproken', zij het dat het hier meestal op een vrij eenzijdige wijze gebeurt en er nauwelijks sprake is van destilleren van diergedrag uit de aard van de sporen. Wat niet wegneemt dat een enkeling wel grote sporenkennis kan hebben van één of enkele soorten, waarop hij gespecialiseerd is.

Aldus mevr. Steeman.

Zij vertelde verder over de

Mogelijkheden en moeilijkheden bij diersporen

Veel is er inmiddels bekend en uitgeplozen, maar toch is het domein der diersoorten nog

alles behalve uitgekristalliseerd. Als pionier moet je veel zelf uitzoeken, wat het tot een lastige, maar tegelijkertijd ook zeer boeiende bezigheid maakt. Soms moeten bepaalde hypothesen op grond van – incidenteel – gevonden sporen voorlopig worden geparkeerd en komen weer uit de kast wanneer ontbrekende puzzelstukjes gevonden worden of door directe waarneming bevestigd kunnen worden. Zeer belangrijk is hierbij dat er een nauwkeurige registratie van vondsten, kenmerken en omstandigheden plaatsvindt, op trefwoorden afroepbaar. Als "solitair" en autodidact opererend, besef ik steeds weer het gevaar van het ontbreken van een nestor of collega's, die kritisch over je schouder meekijken en je behoeven voor onjuiste interpretaties. Een zeer kritische instelling ten opzichte van de eigen determinaties blijft hierdoor geboden!

Zoogdieren-databank en -verspreidingsatlas

Het ene type spoor is bruikbaar en betrouwbaarder dan het andere. De betrouwbaarheid wordt door een deel veroorzaakt doordat sporen van verschillende soorten sterk op elkaar kunnen lijken of doordat er overlap in vorm of afmeting bestaat. Maar de belangrijkste reden is, dat er te weinig kennis van de materie bij de meeste (veld)biologen aanwezig is. Toch is dit een neembare drempel. Het leren lezen van diersporen is niet moeilijker dan het leren onderscheiden van uiterlijk en gezang van op elkaar lijkende zangvogels. Zorgvuldigheid is ook hier natuurlijk een vereiste!

Praktijkvoorbeelden

Maar, hoezeer ik er ook voor wil pleiten diersoorten veel meer te betrekken bij zowel landelijke als regionale fauna-inventarisaties (zoogdieren worden vaak niet eens genoemd in inventarisatielijsten), toch moet men er voor waken niet al te gemakkelijke conclusies uit sporenvondsten te trekken. Hierop dient in cursussen steeds weer de nodige nadruk te worden gelegd.

Gelukkig worden, zij het nog incidenteel, diersporen meer en meer betrokken in fauna-inventarisaties. Terecht, want veel soorten zijn

er zonder gezien te worden en daarbij heeft een aantal soorten een duidelijke indicatorfunctie, die zeker niet mag ontbreken bij de waardebeoordeling van natuurterreinen. Behalve dat geeft het kennen en lezen van diersporen altijd een bijzondere, **extra dimensie** aan elke natuurexcursie. Het doet mij dan ook genoegen dat ik uit alle hoeken van het land regelmatig pakketjes met gevonden sporen thuisbezorgd krijg met het verzoek tot determinatie. Niet alleen van partikuliere KNVV-ers, maar ook van instellingen, zoals Staatsbosbeheer, het BIC en natuurmusea. Dit materiaal scherpt mijn kennis en ervaring, maar toont eveneens aan dat er op dit gebied van veldbiologie in den lande nog veel edukatief werk te verzetten is.

Waarnemingen van Natura-lezers van zoogdieren, vogels, reptielen en amfibieën, voor zover zij betrekking hebben op daarbij achtergelaten sporen, zijn dan ook altijd van harte welkom. Want deze tak van Natuurstudie – waarvan onze verre voorvaderen voor hun dagelijkse portie vlees zo afhankelijk waren – verdient het op grote schaal uit de mottenballen gehaald te worden!

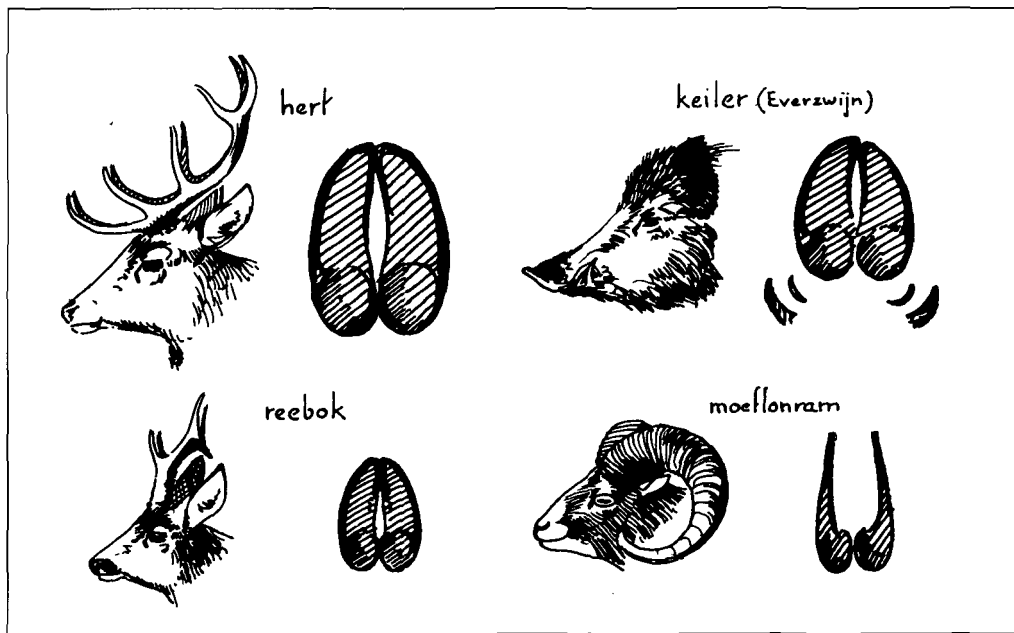
Dit zijn enkele fragmenten uit de dia-lezing van Mevr. Steeman.

Zij had een zeer aandachtig kijkend en luisterend publiek, dat, zoals reeds opgemerkt, in grote getale gekomen was. Ook tijdens de daarop volgende Vriendenlunch, die zoals altijd weer in de "Pampel" klaarstond, werd er nog nagesproken over deze alleszins boeiende en leerzame lezing.

Dit was tevens de laatste Vriendendag van dit jaar. Het is opmerkelijk hoe goed deze dagen steeds weer georganiseerd zijn en hoe men er elke keer weer in slaagt die mensen te vinden, die door hun kennis een boeiende lezing weten te houden. Aangevuld met een korte of langere wandeling – na de lunch – zijn dit zeer leerzame dagen.

Een woord van dank aan de organisatoren van deze dagen is dan ook zeer wel op zijn plaats. Bij deze!

Leni Meijer
lid van de redactie

Frustratie op donderdag

Ineens zag ik hem staan. Onbegrijpelijk eigenlijk dat ik hem niet veel eerder had gezien, dat lichtgroene dennetje helemaal alleen tussen het pijpestrootje.

Niet echt groot, maar toch... ik had hem allang moeten opmerken. Zo ver weg was het nou ook weer niet, en ik snap er niets van dat ik die over het hoofd heb gezien. Ik had nog wel gezegd dat ik dit stuk helemaal zou schonen; dus als mijn makers deze nog zien staan, dan zullen ze wel denken...

Enfin, ik kan hem nu niet meer missen; eens even zien... van hier uit eerst langs die scheve berk, dan onder die lage larix door en dan wat links aanhouden. Ja dat moet lukken, nog even goed kijken... juist, zo zal ik het doen. Ik ga er meteen op af, voordat een ander hem te pakken heeft. Voorzichtig... het is hier behoorlijk ruig met al die losse takken... ik ga er wel om heen... ja dat is zo beter... zo schiet ik trou-

wens ook vlugger op. Ja prima, ik ga nog steeds goed... hoe was het ook al weer?... langs die scheve berk, onder de lage larix door. Eerst maar door dit dalletje, dan moet ik hem goed kunnen zien.

Hola... daar ging ik bijna onderuit over zo'n glad boomstronkje... nou loop ik toch zo goed uit te kijken en dan zou je nog struikelen... overigens wel mooi die varentjes om dat stronkje heen... zo even door de knieën, die twee tellen kunnen er wel vanaf... ja leuk zeg, dat frisse groen tegen dat vochtige bruin.

Zo, keurig... ik ben precies uitgekomen bij die scheve berk en daar staat die lage larix. Even bukken voor die tak en dan moet ik hem... verdraaid, waar staat nou dat verrekte dennetje??

Uit 20 jaar Dennescheerders 1972-1992
door Johan Verweij

Dennenopslag

Foto Ad Germing

Veldnamen

Naar aanleiding van mijn stukje over 'Het Planken Wambuis' in de vorige Schouw, heb ik twee reacties gekregen nl. van de heer Van Beek uit Arnhem en de heer Tempel uit Wageningen. Beiden vermeldden nog een curieuze betekenis van de uitdrukking 'planken wambuis'. Daar wambuis, zoals gezegd, kledingstuk of omhulsel kan betekenen, werd de uitdrukking planken wambuis met een wat grimmiger humor ook gebruikt ter aanduiding van doodskist. Van iemand die overleden is, kun je dan zeggen: hij heeft zijn planken wambuis aan. De heer Van Beek vergelijkt deze uitdrukking met de term een 'hennepen vensterke', in de betekenis van strop. De eufemistische uitdrukking 'iemand door een hennepen venster laten kijken' betekent dan iemand ophangen. Het woord vensterke zal wel Vlaams zijn, want het Woordenboek der Nederlandse Taal geeft de uitdrukking: door een hennepen venster kijken.

De heer Tempel schrijft nog, dat de naam 'Het Planken Wambuis' niet ontleend zou zijn aan het eenvoudige bouwsel of de schuur, welke als herberg aan de weg Ede-Arnhem dienst deed, maar aan de boerenwagens die bij deze herberg stilhielden. De laadbak van deze wagens zou de vorm hebben gehad van een doodskist. Bij nader onderzoek vond ik een verklaring, die hiermee verband houdt. De zonderlinge naam van de herberg zou ook afgeleid kunnen zijn van de vorm van het bouwsel. De voorkant van de schuur was hoger en breder dan de achterkant, waardoor de schuur leek op een reuzendoodskist.

Misschien vandaar de verwarring met de boerenwagens. Weer anderen menen, dat de naam afkomstig is uit de tijd van onze glorieuze zeevaart. De planken waarvan de schepen gemaakt werden zouden afkomstig zijn van de Veluwe en aangezien de schepen in die tijd vrije ruimten hadden, voelden de matrozen zich daarin opgesloten als in een doodskist of anders gezegd in een planken wambuis.

Het is duidelijk: er zijn nogal wat verklaringen in omloop. De meest eenvoudige verklaring (en dat is meestal de beste) lijkt mij, dat de naam van de herberg is ontleend aan het vroegere bouwsel. En dat kan dan betrekking hebben op de vorm, een doodskist of op de constructie, een bouwwerk gemaakt van planken. Het landgoed en de herberg werden immers 'Het Planken Wambuis' genoemd. Het lidwoord 'het' kan maar op één voorwerp slaan en niet op de boerenwagens die er dagelijks parkeerden. Bovendien zal de naam eerder ontleend zijn aan een permanent voorwerp dan aan wagens die er incidenteel stopten. Dit waren interessante aanvullingen op mijn verklaring en daar wij geen enkele mogelijkheid kunnen uitsluiten, zijn reacties van lezers op de betekenis van veldnamen van harte welkom.

Ha

De Pollen

Sommige planten vormen tijdens de groei een kluit van dicht opeenstaande stengels. Een dergelijke kluit noemt men een pol.

Behalve bomen, struiken en natuurlijke heuvels werden er in de 17de en 18de eeuw ook heuveltjes als grensmarkering opgeworpen. Op die kunstmatige verhogingen, pollen genoemd, werden grenspalen gezet. In oude akten staat vaak de uitdrukking: 'daar werd een pol opgeworpen om een paal te setten'.

Langs een rij bomen of palen moest men zich de grens als een rechte lijn voorstellen. Wanneer pollen begroeid raakten, bleven ze in het terrein langer zichtbaar dan palen, die vaak spoorloos verdwenen, vooral wanneer ze van hout waren.

Er was altijd wel iemand die zo'n paal kon gebruiken.

Het gebied **De Pollen** op de Hoge Veluwe kan zijn naam ontleend hebben aan een kluit van dicht opeenstaande stengels of aan een grensmarkering met palen.

Ha

Rond de Aanschouw

Tentoonstelling 'Wildlife photographer of the year 1993'

Voor de derde maal in successie wordt de tentoonstelling 'Wildlife photographer of the year' op de Hoge Veluwe gehouden. Het betreft een expositie van 's werelds beste natuurfoto's.

Het Natuurhistorisch Museum Londen samen met het BBC Wildlife Magazine organiseerde ook dit jaar een wedstrijd voor fotografen over de gehele wereld. Uit vele duizenden inzendingen werd een keuze van 85 foto's en dia's gemaakt. Deze worden als foto tentoongesteld. Daarnaast is er een diaserie samengesteld van de eervolle vermeldingen.

Nadat de winnaars bekend zijn gemaakt, reist deze boeiende expositie rond in diverse landen. In Nederland wordt de 'Wildlife' tentoonstelling binnenkort geopend in het Museon te Den Haag. Spoedig daarna zijn de foto's op de Hoge Veluwe te bewonderen. Gezien de omvang is de tentoonstelling wederom verdeeld over het Bezoekerscentrum de Aanschouw en het restaurant de Koperen Kop. Van de winnende foto's verschijnt een portfolio, die in het Bezoekerscentrum te koop zal zijn.

De tentoonstelling is geopend van 10 februari tot 14 maart 1994.

Openingstijden: dagelijks van 10 tot 17 uur.

Wandel mee met een gids in de kerst- en voorjaarsvakantie

Wellicht kunt U een bezoek aan één van onze tentoonstellingen combineren met een wandeling onder leiding van een deskundige gids.

In de donkere dagen tussen de kerstdagen en de jaarwisseling wordt er drie maal gewandeld vanaf het Bezoekerscentrum. Vertrek 13.30 uur op 27, 28 en 29 december.

Ook in de voorjaarsvakantie vinden wandelingen onder leiding plaats. Gezien de vakantie-spreiding worden de wandelingen gedurende 2 weken dagelijks georganiseerd. Van zaterdag 26 februari tot en met zondag 13 maart vertrekken de gidsen dagelijks om 13.30 uur bij de Aanschouw. De wandelingen duren ca. 2 uur.

Verbeteringen in het Museonder

Deze winter zullen er een aantal verbeteringen in het Museonder worden uitgevoerd. Het betreft enerzijds het uitvoeren van een lichtplan, waardoor de verlichting van de tentoonstelling ingrijpend zal worden verbeterd.

Anderzijds zullen een negental onderdelen van de tentoonstelling, die in eerste instantie uit financiële overwegingen zijn komen te vervallen, alsnog worden gerealiseerd.

Het lichtplan zal bij het verschijnen van deze Schouw zijn uitgevoerd. De aanvullingen van de tentoonstellingen zullen in het voorjaar van 1994 worden gerealiseerd.

Peter H. Eleveld

Foto G.J. Koster

Etsen van James Ensor

Aanwinsten

30 oktober 1993 t/m 23 januari 1994

Vanaf zaterdag 30 oktober t/m 23 januari 1994 zullen in het Rijksmuseum Kröller-Müller een tweetal bijzondere presentaties met werken uit eigen collectie te zien zijn.

Etsen van James Ensor. Een kleine tentoonstelling van een 25-tal etsen uit de collectie Kröller-Müller.

James Ensor (1860-1949) wordt gezien als een voorloper van het Expressionisme en Surrealisme. Hij had grote invloed op de kunst van het begin van deze eeuw.

De etsen van het Rijksmuseum Kröller-Müller laten twee kanten van Ensor zien. Enerzijds zijn fascinatie door de natuur, de landschappen, de ruimte. Anderzijds de kunstenaar die

zich als toeschouwer van zijn medemens opstelt, die marionetten van hen maakt, hen maskers voordoet en zo ridiculiseert. Ensor is daarmee een mens van de moderne tijd, die door spot tracht te ontkomen aan de zuigende kracht van de anonieme massa en zijn toevlucht zoekt tot de natuur.

In dezelfde periode presenteert het Rijksmuseum Kröller-Müller **Aanwinsten**, een 45-tal werken op papier die de afgelopen 3 jaar zijn verworven.

Ralph Keuning

Boekenboekenboeken

De bij liefhebbers bekende reeks 'Thieme's natuurgidsen' is kortgeleden uitgebreid met *De grote Thieme Dieren en Plantengids*. Deze nieuwe gids, samengesteld uit de eerder verschenen Thieme's dieregids en Thieme's plantengids telt 800 pagina's. Door de ruim 1800 duidelijke afbeeldingen in kleur en de overzichtelijke indeling is het een waardevol hulpmiddel bij het determineren van iets waarvan je tijdens een wandeling toch niet helemaal zeker bent. Een uitgebreid trefwoordenregister maakt het opzoeken extra gemakkelijk. Het boek kost f 29,50 en dat is bepaald niet te duur.

Een andere recente uitgave van Thieme is *Loofbomen*. Behalve met 25 tekeningen is het

boek geïllustreerd met 350 kleurenfoto's, van het soort waarvan je denkt 'Had ik die maar gemaakt'. De belangrijkste loofbomen van Europa staan er in beschreven, zowel bouw en levenswijze als de belangrijkste determinatiekenmerken, en nuttige adviezen bij het determineren zelf. Het boek bevat ook allerlei algemene wetenswaardigheden. Bijvoorbeeld: normaal lopen bomen maar eenmaal per jaar uit, in het voorjaar. Bij een aantal boomsoorten, zoals zomer- en wintereik, komt een tweede uitbotting voor. In dat geval lopen knoppen uit die in datzelfde jaar ontstaan zijn, en die dus pas in de volgende lente moeten uitlopen. Dit vervroegde uitlopen vindt vaak eind juni plaats, rond Sint Jan. Deze zomerloten worden daarom ook wel Sint-Jansloten genoemd.

Loofbomen telt ruim 160 pagina's en kost f 39,50.

F. St.

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

Uit de Statuten:

Artikel 3:

1. De vereniging heeft primair ten doel het vergroten van de belangstelling voor het Nationale Park "De Hoge Veluwe" (hierna te noemen: het Park) en het desgevraagd bijstaan van de Stichting genaamd "Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe" (hierna te noemen: de Stichting). Verder heeft de vereniging ten doel het desgevraagd bijstaan van het Rijksmuseum Kröller-Müller (hierna te noemen: het Museum).
  2. De vereniging tracht dit doel onder meer te bereiken door:
    - a. jaarlijks één of meer Hoge Veluwe-dagen en/of andere manifestaties te organiseren;
    - b. werkgroepen te vormen tot het bestuderen van flora, fauna, geschiedenis en andere onderwerpen het Park en het Museum betreffend;
    - c. werkgroepen te vormen tot het op verzoek van de Stichting en/of Museum door vrijwilligers verrichten van werkzaamheden;
    - d. publicaties doen verschijnen alsmede het verzorgen van voorlichting en rondleidingen;
    - e. al wat verder kan bijdragen tot het in artikel 3.1 genoemde doel (mits niet tredend in de bevoegdheden van de Stichting en/of het Museum), met name door het aankweken van een band onder hen, die belangstelling koesteren voor het Park en/of het Museum.
-

Bestuur:

W.H. Borst	- ere-voorzitter
Mr. J. Drijber	- voorzitter
Dr. A.C. Haak	- secretaris
	Nevenlandsehof 16, 7312 EX Apeldoorn, tel. 055-558192
J.J. Prins	- penningmeester
	Bosweg 101, 7313 CA Apeldoorn, tel. 055-554836
H. van Tuil	- vice-voorzitter
Mr. W. Blanken	- burgemeester van Ede
J.L. Ebregt	
C. Hoogendijk	
Mevr. W. van der Horst-Zondag	
A.J. Hubers	- burgemeester van Apeldoorn
Drs. J.C. Kok	
R. Lifmann	
Mr. P. Scholten	- burgemeester van Arnhem
P.G.A. Timmerbeil	
Mevr. B. Wit-van Koetsveld	

Adviseurs:

Ir. H.A. Bruning	- directeur Nationale Park De Hoge Veluwe
Dr. E.J. van Straaten	- directeur Rijksmuseum Kröller-Müller

Bomenfonds Hoge Veluwe: postgiro 3534903 Apeldoorn.

De minimum-contributie bedraagt f 30,-. Lidmaatschap voor het leven f 250,-. Organisaties en verenigingen kunnen als zodanig lid worden voor tenminste f 30,- per jaar. 'De Schouw' wordt u gratis toegezonden. De leden ontvangen jaarlijks een accept-girokaart ter voldoening van de contributie. Het verenigingsjaar is gelijk aan het kalenderjaar. Het lidmaatschap van de vereniging geeft geen recht op gratis toegang tot het Park.

Aanmeldingen, adreswijzigingen e.d.:

Ledenadministratie Vereniging Vrienden van de Hoge Veluwe, Mevrouw A. Hiddink-de Bie, Meidoornstraat 10, 6666 CJ Heteren, tel. 08306 - 22661 (bij voorkeur tussen 18 en 20 uur).
Postgiro 951993 t.n.v. Vereniging Vrienden v.d. Hoge Veluwe.

JAARPROGRAMMA 1994

- 22 januari Winter Hoge Veluwe-dag
Meedoen aan landschapsbehoud en verbetering, kan dat?
dhr. P. Stelman, oud-directeur IVN
's middags met de Dennescheerders het veld in
- 9 april Voorjaarswandeling - Gidsen van de Hoge Veluwe
- 16 april Algemene Ledenvergadering
Mededelingen door de voorzitter de heer J. Drijber
Beheer Nationale Park - de heren H.A. Bruning en A.J. Sniijders
Middagexcursie met als thema: beelden in de open lucht
- 8 mei Voorjaars Hoge Veluwe-dag
tevens dag voor de jeugd
De dag staat geheel in het teken van de vogels
- 9 juli Thema-dag met excursie, Bos en Bomen II
- 20 augustus Zomer Hoge Veluwe-dag
De Marterachtigen door de Vereniging Das en Boom
- 3 september Thema-dag met excursie: heide
- 24 september Thema-dag met excursie: paddestoelen
- 5 oktober Herfst Hoge Veluwe-dag
verzorgd door de Fotowerkgroep met een overzicht van hun werk en een
tentoonstelling van paddestoelen
- 12 november Museum Hoge Veluwe-dag
Leven en werk van Bram van der Leek
door een medewerker van het Kröller-Müller Museum
- 31 december Oudejaarswandeling Gidsen van de Hoge Veluwe